

Research Article

Doğu-Batı Karşılaştırmaları: Bosna Hersek'in Kültürel Çeşitliliği

Arif Akbaş*

Abstract:

East-West Comparisons: Cultural Diversity of Bosnia and Herzegovina

Bosnia and Herzegovina, situated at the crossroads of Eastern and Western cultural influences, boasts a rich cultural tapestry shaped by its unique history. This paper explores how these influences have molded its cultural diversity. The long Ottoman period left a lasting Eastern impact on architecture, attire, and cuisine. Simultaneously, Bosnia and Herzegovina engaged with Christianity and European elements, further enriching its cultural landscape. Ethnic groups such as Bosniaks, Serbs, and Croats maintain distinct identities while fostering interactions, creating a unique mosaic culture. This cultural wealth reflects the enduring legacy of Eastern and Western paradigms blending harmoniously. A Bosnian proverb, "Knowing the depth of the river after crossing the bridge" (Most preći, pa vidjeti koliko je rijeka duboka), captures this sentiment, symbolizing unity through the historic Mostar bridge. This article delves into the cultural diversity of Bosnia and Herzegovina through a historical and sociological lens.

Keywords: Balkans, East-West comparisons, Bosnia and Herzegovina, Cultural sociology, Westernism and Modernism, Orientalism

* Dr. Öğr. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yıldızeli Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Programı/ Sivas, Türkiye,
ORCID: 0000-0002-8480-4350; Eposta: arifakbas@marun.edu.tr

Giriş

Balkanların Osmanlı Dönemi, bölgenin tarihinde bir dönüm noktası oluşturarak, sosyopolitik, kültürel ve ekonomik manada kalıcı etkiler bırakmıştır. Bu geç dönem 14. yüzyılın sonlarından başlayarak 20. yüzyılın başlarına kadar sürmüş, çeşitli medeniyetler arasında karmaşık etkileşimlere sahne olmuş ve Balkanları kültürel sentezin bir eriyik tenceresine dönüştürmüştür. Osmanlı'nın Balkanlar'a yayılması 1389'da Kosova Meydan Muharebesi'nden önce başlamıştır, dönüştürücü bir dönemin habercisi olmuştur. Ardından gelen fetihler, günümüzdeki Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan, Bosna ve Arnavutluk'u içeren toprakların Osmanlı etkisi altına girmesine yol açmıştır. Osmanlı yönetimi, millet sistemi olarak bilinen bir sistem uygulamış ve imparatorluk içinde dini ve etnik topluluklara bir dereceye kadar özerklik tanımış, çeşitli kültürlerin mozaik bir biçimde bir araya gelmesine olanak tanımıştır. Osmanlı dönemi, sanat, mimari ve bilimde bir gelişme dönemine tanıklık etmiş, büyük camilerin, köprülerin ve sarayların inşasıyla kendini göstermiştir. Osmanlı mimarisinin karmaşık tasarımları ve karakteristik minareleri, Balkan manzarasının ayrılmaz bir parçası olarak günümüze kadar varlığını sürdürmektedir. Aynı zamanda, Osmanlı İmparatorluğu, bölgenin mutfak gelenekleri, dil ve toplumsal normları üzerinde de kalıcı bir etki bırakarak günümüze kadar uzanan bir kültürel birleşimi yaratmıştır.¹

Ancak, Balkanlar'daki Osmanlı dönemi çatışmasız geçmemiştir. Çeşitli etnik ve dini gruplar, özerklik veya bağımsızlık arayışlarıyla periyodik isyanlar ve ayaklanmalarla karşılaşmıştır. Özellikle 19. yüzyıl ortalarındaki Tanzimat reformları, imparatorluğu modernleştirmeyi amaçlasa da, etkisi Balkanlar'da karışık olmuş, hem istikrarı artırmış hem de milliyetçilik duygularını körüklemiştir. [Özellikle 1789 Fransız Devrimi, Balkanlardaki Osmanlı'nın yönetim şeklini derinden etkilemiştir. Milliyetçilik cereyanına katılan bu halklar birer birer Osmanlı'ya başkaldırmış ve kendi ulus devletlerini kurmak için gayret etmişlerdir.] Osmanlı İmparatorluğu'nun 20. yüzyılın başlarında yaşadığı çöküş, askeri yenilgiler ve içsel çalkantılarla belirlenmiş, sonunda Balkan bölgelerinin ayrılmasına yol açmıştır. Ancak, Osmanlı döneminin mirası, bölgenin çeşitli kültürel, dini ve mimari dokusunda varlığını sürdürmektedir. Çeşitli toplulukların bir arada yaşaması, Osmanlı altyapısının kalıntıları ve Balkan toplumlarının sentez niteliğindeki doğası, bu tarihi dönemin kalıcı etkisine işaret etmektedir. Sonuç olarak, Balkanlar'daki Osmanlı dönemi, fetih,

¹ Wayne S. Vucinich, "The nature of Balkan society under Ottoman rule." *Slavic Review* 21. (4), 1962, s. 597-616.

kültürel alışveriş ve direnişin karmaşık bir etkileşimini temsil etmektedir. Çeşitli etnik kimliklerden ve kültürlerden beslenen bu dönemin anlaşılması, Balkanları günümüzde tanımlayan karmaşık dinamiklerin kavranması açısından önemlidir.²

Osmanlı İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'teki idari sistemi, bölgenin tarihinde önemli bir rol oynamış ve coğrafyanın sosyo-politik dokusunu derinden etkilemiştir. Bu metinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'teki idari yapısı incelenecek ve bu sistemin bölgedeki uzun süreli etkileri üzerinde durulacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'teki idari sistemi, millet sistemi adı verilen bir yapıyı içermektedir. Bu sistem, farklı dini ve etnik topluluklara kendi iç işlerinde bir dereceye kadar özerklik tanımaktaydı. İmparatorluk, Müslüman, Hristiyan ve Yahudi toplulukları arasında birçok millet oluşturarak, bu topluluklara kendi iç işlerini düzenleme yetkisi tanımıştır. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun çok kültürlü yapısının bir yansımasıydı ve bölgenin etnik çeşitliliğini koruma amacını taşımaktaydı. Osmanlı döneminde Bosna-Hersek, eyalet (vilayet) düzeyinde idari birimlere ayrılmıştı. Bu vilayetler, merkezi hükümet tarafından atanmış bir vali tarafından yönetiliyordu. Vali, askeri ve sivil yönetimi bir arada kontrol ederken, yerel yönetim ise kadılar ve belediye meclisleri gibi kurumlar aracılığıyla sağlanmaktaydı. Bu sistem, Osmanlı İmparatorluğu'nun genel idari modeline paralel olarak işlemektedir.³ Osmanlı İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'teki idari sistemi, geniş bir coğrafyanın karmaşık ve çeşitli yapısını yönetmeye yönelik bir çaba olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, bu sistem, zamanla değişen siyasi ve toplumsal dinamiklere uyum sağlayamamış, özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru çözülmeye başlamıştır.⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'teki idari sistemi, bölgenin tarihinde derin izler bırakmış ve kültürel çeşitliliğin korunmasına katkıda bulunmuştur. Ancak, zaman içindeki değişen koşullar ve dış etkenler, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasına ve sonrasında çökmesine yol açmıştır. Bu dönemin idari mirası, günümüz Bosna-Hersek'inin sosyo-politik yapısını anlamada önemli bir referans noktası oluşturmaktadır.⁵

² Bernard Lory, "The Ottoman legacy in the Balkans". *Entangled Histories of the Balkans-Volume Three*. Brill, 2015, s. 355-405.

³ Ivan Balta, "The Development of Ottoman and Post-Ottoman Boundaries in Bosnia and Herzegovina". *Kadim* (1), 2021, s. 133-150.

⁴ Nedim Filipović, "OcaklıkTimars in Bosnia and Herzegovina". *Prilozi za orijentalnu filologiju*, No: (36), 1987, s. 149-180.

⁵ Ahmet Alibašić, "Bosnia and Herzegovina". In *The Oxford Handbook of European Islam*, 2014, s. 429-474.

Balkanlar, tarih boyunca farklı medeniyetlerin kesişim noktasında bulunan bir coğrafyadır ve bu özelliğiyle etnik ve sosyolojik açıdan zengin bir yapıya ev sahipliği yapmaktadır. Bu kısa değini de Balkanlar'ın etnik ve sosyolojik yapısı üzerinde odaklanarak, bu bölgenin çeşitlilikle şekillenen zengin bir mirasa sahip olduğu da incelenmelidir. Balkanlar, tarih boyunca Roma, Bizans, Osmanlı gibi büyük imparatorluklara ev sahipliği yapmış ve bu farklı kültürlerin izlerini taşımaktadır. Bu izler, bölgenin etnik çeşitliliğini büyük ölçüde etkilemiştir. Sırbistan, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Arnavutluk gibi ülkelerde yaşayan Sırplar, Hırvatlar, Boşnaklar, Arnavutlar gibi çeşitli etnik gruplar, kendi kültürel miraslarını sürdürerek bölgenin dokusunu zenginleştirmişlerdir.⁶ Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun süreli hükümdarlığı, Balkanlar'ın sosyal ve dini yapısını önemli ölçüde etkilemiştir. Millet sistemi adı verilen bu sistem, farklı dini gruplara (Müslümanlar, Hristiyanlar, Yahudiler) özerklik tanımış ve bu grupların kendi iç işlerini yönetmelerine izin vermiştir. Bu da Balkanlar'ın dini çeşitliliğini ve hoşgörüsünü şekillendirmiştir.⁷ Balkanlar, aynı coğrafi bölgede bir arada yaşayan farklı etnik gruplar arasında zaman zaman gerginliklere de sahne olmuştur. Ancak, bu bölge aynı zamanda etnik çeşitliliğin bir zenginlik olarak görüldüğü bir ortam da sunmaktadır. Bu zenginlik, folklor, müzik, dans ve yemek kültüründe kendini gösterir.⁸ Farklı kültürlerin, dinlerin ve geleneklerin iç içe geçtiği bu bölge, karmaşıklığı ve çeşitliliği ile bilinir. Bu çeşitlilik, Balkanlar'ı benzersiz kılan ve keşfedilmeye değer bir coğrafya haline getiren önemli bir unsurdur.⁹

Balkanlar'ın sınırları, çeşitli ve zıt tanımlamalar nedeniyle geniş çapta tartışmalıdır. Bölgenin bileşenleri konusunda evrensel bir anlaşma sağlanmamıştır. Birçok tanıma göre, Balkanlar terimi, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Yunanistan, Kosova, Karadağ, Kuzey Makedonya, Avrupa Türkiye ve Hırvatistan ile Sırbistan'ın büyük bir kısmını kapsar. Bazen bu terim, Romanya'nın ve Slovenya'nın güney kısımlarını da içerecek şekilde genişletilebilir. Bazı tanımlara göre, topraklarının küçük bir bölümü (Trieste Eyaleti) Yarımada'da yer alsada genel olarak İtalya hariç tutulmuştur.¹⁰ Balkan kelimesinin kökeni belirsizdir; Türkçe bālk

⁶ Franke Wilmer, "Identity, culture, and historicity: The social construction of ethnicity in the Balkans". *World Affs.* Vol. (160), 1997, s. 3.

⁷ Simeon Evstatiev, "Milletic secularism in the Balkans: Christianity, Islam, and identity in Bulgaria". *Nationalities Papers.* No: 47 (1), 2019, s. 87-103.

⁸ Paula M. Pickering, "Generating social capital for bridging ethnic divisions in the Balkans: Case studies of two Bosniak cities". *Ethnic and racial Studies.* No: 29 (1), 2006, s. 79-103.

⁹ Bilgehan Atsız Gökdağ, "Balkanlar: etnik karmaşanın dilsel boyutları". *Karadeniz Araştırmaları.* No: (32), 2012, s. 1-27.

¹⁰ Halil Inalcik, "Türkler ve Balkanlar". *Balkanlar Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri.* Eren Yayınları, İstanbul 1993, s. 9-32.

'çamur' (Proto-Türkçe 'bal çamur, kil; kalın veya yapışkan maddeden türemiştir.) ve Türkçe son ek olan 'bataklık ormanı' ile ilgili olabilir.¹¹ "Balkanlar" terimi esas olarak Osmanlı İmparatorluğu döneminde kullanılmıştır. Hem Osmanlı Türkçesinde hem de modern Türkçede balkan 'ormanlık dağlar zinciri' anlamına gelir.¹² 16. yüzyılın sonuna gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu, Anadolu'dan Trakya üzerinden Balkanlar'a doğru genişleyerek bölgenin hâkim gücü haline gelmişti. Balkanlar'daki birçok insan en büyük halk kahramanlarını Osmanlı İmparatorluğu'nun saldırı ya da geri çekilme dönemine yerleştirir.¹³ Örnek olarak; Yunanlılar için Konstantin XI Palaiologos ve Kolokotronis; Sırlar için ise Miloš Obilić , Tsar Lazar ve Karadjordje; Arnavutlar adına George Kastrioti Skanderbeg; etnik Makedonlar için Nikola Karev ve Goce Delçev, Bulgarlar için Vasil Levski, Georgi Sava Rakovski ve Hristo Botev ve Hırvatlar için Nikola Šubić Zrinjski ön plana çıkmış halk kahramanlarıdır. [Osmanlı'ya başkaldırıp isyan etmişlerdir.] Fatma Sel Turhan "1826'daki Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve bu olayın yarattığı etkiler üzerine yaptığı çalışmada, özellikle kaldırmanın vilayetlerdeki tepkilerine odaklanmıştır. Aynı zamanda fark etmiştir ki, Osmanlı vilayetleri arasında Bosna, şehir ve bölgelerinin uzun bir süre boyunca sakinleştirilemediği en güçlü tepkiyi göstermiştir. Arşiv belgelerine kısa bir göz atma, isyan döneminin dalgalı bir çizgi izlediğini, kısa süreli bastırma dönemlerini takip eden tekrarlayan tepkilerle karakterize olduğunu göstermektedir."¹⁴ Son birkaç yüzyıl içinde, Balkanlar ve çevresindeki Avrupa'da sıklıkla yaşanan Osmanlı savaşları ve Osmanlı'nın ekonomik ilerlemenin ana akışından karşılaştırmalı olarak izole olmasından kaynaklanan durum, Balkanlar'ın Avrupa içinde en az gelişmiş bölge olarak kabul edilmesine neden olmuştur. [Bu tezin ne kadar doğru olup olmadığı ciddi bir tartışma konusudur. İç Balkanlar Osmanlı'dan önce de Avrupa'nın birçok bölgesine göre daha az gelişmiş idi.] Bu durum, Avrupa'nın ticari ve siyasi ağırlık merkezinin Atlantik'e doğru kaymasını yansıtmaktadır. Halil İnalçık'a göre, Balkanların nüfusu, 16. yüzyılın sonlarındaki yüksek bir seviyeden,

¹¹ Marek Stachowski, "Current Trends in Altaic Linguistics", *European Balkan(s), Turkic bal(yk) and the Problem of Their Original Meanings*. 2013, <https://www.academia.edu/5693478/European%20Balkan%20s%20Turkic%20bal%20yk%20and%20the%20problem%20of%20their%20original%20meanings> (22.12.2023).

¹² Diran Kélékian, "بالقان balqan". *Dictionnaire Turc-Français (in French)*. Mihran. Chaîne de montagnes couvertes de forêts. Geogr. Le mont Hæmus; le Balkan, 1911, s. 247.

¹³ Syed Tanvir Wasti, "The 1912-13 Balkan War and the Siege of Edirne". *Middle Eastern Studies*. No: 40 (4), July 2004, s. 59-78.

¹⁴ Fatma Sel Turhan, *The Ottoman Empire and the Bosnian Uprising: Janissaries, Modernisation and Rebellion in the Nineteenth Century*. Bloomsbury Publishing, 2014, s. 1-30.

18. yüzyılın ortalarında sadece 3 milyona düşen bir tahminle, Osmanlı belgesel kanıtlarına dayanmaktadır.¹⁵

Bu makale, Doğu-Batı karşılaştırmaları perspektifinden Bosna-Hersek'in kültürel çeşitliliğini incelemeyi amaçlamaktadır. Bosna-Hersek coğrafi konumu ve tarihi geçmişi itibariyle hem Doğu hem de Batı kültürleriyle etkileşimde bulunmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun süreli hükümeti, ülkeyi Doğu kültürü ile yoğurmuş, ancak aynı zamanda Hristiyanlık ve Avrupa kültürüyle de etkileşime geçmiştir. Bu etkileşim, Bosna-Hersek'i benzersiz kılan bir mozaik kültürünün oluşmasına neden olmuştur. Bu makale, Doğu ve Batı kültürlerinin etkileşiminin Bosna-Hersek'in kültürel zenginliğine nasıl yansıdığını ve bu çeşitliliğin tarih, coğrafya ve toplumsal dinamiklerle nasıl şekillendiğini ele alacaktır. Bu bağlamda, Bosna-Hersek'in kültürel çeşitliliği, Doğu-Batı karşılaştırmaları bağlamında ayrıntılı bir şekilde incelenecek ve ülkenin tarihsel birikimleriyle olan derin etkileşimleri anlamaya odaklanacaktır.

Şarkiyatçılık Bağlamında Doğu-Batı Karşılaştırmaları ve Balkanlar

Sosyolojide Doğu-Batı ikiliği, Doğu ve Batı dünyaları arasında algılanan farkı ifade eder. Coğrafi sınırlardan ziyade kültürel ve dini ayrımlar nedeniyle, Doğu ve Batı tanımları sabit değildir; bunlar, terimi kullanan bireylerin benimsediği kriterlere bağlı olarak değişir. Doğu-Batı ikilemi, Yakın Doğu/ Orta Doğu (Kafkaslar hariç Batı Asya, bazen "Büyük Orta Doğu"daki ülkeleri de içerir) ve Uzak Doğu (Doğu, Kuzey ve Güneydoğu Asya, bazen de Güney Asya ile birlikte) olarak tanımlanan üç "doğuyu" vurgular, bu da coğrafi sınırların ötesinde kültürel ayrımları içerir. Samuel P. Huntington'ın 1996 tarihli "Medeniyetler Çatışması" adlı eserinden uyarlanan "Batı dünyası", turkuaz renkte, Batı ile ilişkili farklı medeniyetleri içeren Latin Amerika ve Ortodoks Dünyası'nı içerir. Japonya, Çin ve Batı'nın etkileşimini tasvir eden bir tablo (Shiba Kōkan, 18. yüzyılın sonları) içinde yine doğuda yer almaktadır. Bu kavram, işletme, ekonomi, uluslararası ilişkiler, dilbilim gibi alanlarda yapılan çalışmalarda eleştirilmiştir, çünkü bölgesel karmaşıklığı/ mozaikliği ve melezliği [hybridity] göz ardı ettiği düşünülmektedir.¹⁶

Kavramsal olarak sınırlar, coğrafi değil kültürel temellere dayanır. Bu nedenle, Avustralya ve Yeni Zelanda, coğrafi olarak doğuda olmalarına

¹⁵ Suraiya Faroqi and Donald Quataert, *An economic and social history of the Ottoman Empire*. Cambridge University Press. 1997, s. 652.

¹⁶ William H. McNeill, "Western Civ in World Politics: What We Mean by the West?". <https://www.fpri.org/wp-content/uploads/2016/07/WH-McNeil-What-We-Mean-by-the-West.pdf>. 1997, s. 513-514. (22.12.2023).

rağmen, genellikle Batı kültürüne dâhil edilir. Aynı şekilde, İslam ülkeleri, konularına bakılmaksızın genellikle Doğu kategorisine yerleştirilir. Ancak, bu ikilemi tam olarak yansıtmayan birkaç Müslüman çoğunluğa sahip bölge, özellikle kaynak belirtilmeli, Avrupa'da mevcuttur.¹⁷ Kültürel çeşitliliğin yoğun olduğu bölgeler, örneğin Bosna-Hersek, vatandaşların etnik veya dini kökenlerine bağlı olarak kendilerini Doğu veya Batı olarak tanımlayabildiği yerlerdir. Bununla birlikte, kültür çizgisinin belirlenmesi özellikle zordur. Ayrıca, dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan insanlar sınırları farklı algılar. Örneğin, bazı Avrupalı bilim adamları Rusya'yı Doğu olarak tanımlarken, çoğu insan Rusya'nın Batı'nın ikinci tamamlayıcı parçası olduğu konusunda hemfikirdir. İslam milletleri ise Rusya'yı ve diğer Hristiyan ağırlıklı milletleri Batı olarak görür. Cevapsız bir soru da Sibirya'nın (Kuzey Asya) "Doğulu" mu yoksa "Batılı" mı olduğudur.¹⁸ [Örneğin Kemal Tahir Rusya'yı Doğulu bir devlet olarak görmektedir.] Terim hem "Doğu" hem de "Batı" ülkelerinde kullanılmıştır. Japon sinolog Tachibana Shiraki, 1920'lerde, Asya'yı (Orta Asya ve Batı Asya hariç olmak üzere Doğu Asya, Güney Asya ve Güneydoğu Asya'yı) birleştirmenin ve kültürel olarak birleşebilecek bir "Yeni Doğu" oluşturarak Batı'ya karşı dengeleme ihtiyacından bahsetmiştir.¹⁹ Japonya, Pan-Asyacılık olarak bilinen kavramı II. Dünya Savaşı boyunca propaganda amacıyla kullanmaya devam etmiştir.²⁰ Çin'de, Soğuk Savaş sırasında Mao Zedong'un 1957'de yaptığı bir konuşmada konuyu şöyle özetlemiştir: "Bu iki dünya arasındaki bir savaş. Batı Rüzgârı Doğu Rüzgârına galip gelemez. Doğu Rüzgârı Batı Rüzgârına galip gelecektir."²¹ Batılı yazarlara göre, 1940'larda saldırganlık, temelde Batı karşıtı veya Batı dışı olarak algılanan, "hüsrana uğramış milliyetçilik" kavramıyla bağlantılı hale geldi; bu görüşü savunan sosyolog Frank Furedi'dir.²² Edward Said'in 1978 tarihli "Oryantalizm" kitabı, bu bölünmeyi daha da derinleştirmiştir.²³ Daha yakın zamanlarda, ayırım, İslami bir "Doğu" ile Amerikalı ve Avrupalı bir "Batı" arasında var olduğu şeklinde yeniden öne sürülmektedir.

¹⁷ Stjepan Meštrović, *Balkanization of the West: The Confluence of Postmodernism and Postcommunism*. Routledge, 1994, s. 61.

¹⁸ Felicitas MacGilchrist, "Metaphorical politics: Is Russia western?". *Nation in Formation: Inclusion and Exclusion in Central?* <https://www.academia.edu/616571>. (22.12.2023). s. 1-5.

¹⁹ Li Lincoln, *The China factor in Modern Japanese thought: the case of Tachibana Shiraki, 1881-1945*. Suny Series in Chinese Philosophy and Culture. Suny Press. 1996, s. 104-105.

²⁰ Akira Iriye, *Global community: the role of international organizations in the making of the contemporary world*. University of California Press. 2002, s. 87.

²¹ Mao Zedong, Kau, Michael Y. M.; Leung, John K. (eds.). *The Writings of Mao Zedong, 1949-1976: January 1956 - December 1957*. Writings of Mao Zedong. Vol. 2. M. E. Sharpe, 1992, s. 775.

²² Frank Furedi, *Colonial wars and the politics of Third World nationalism*. I. B. Tauris, 1994, s. 115-116.

²³ Edward W. Said, *Orientalism*. Penguin Classics, London 2003, s. 8.

Mark T. Berger, “Doğu’nun Zaferi?” adlı eserinde konuyu “Doğu Asya mucizesi”nin incelenmesiyle ilgili olarak şöyle dile getirmektedir: “Doğu-Batı ikiliğinin tarihsel gücü ve bağlantılı olduğu sabit kültür/ ırk anlayışları, bölgedeki ulusal elitlere, kendi ‘ulusları’ adına değil, aynı zamanda Asya ve Asyalılar adına da konuşma fırsatı tanıdı. Kuzey Amerika ve/veya Batı hegemonyasına karşı çıkararak hem maddi hem de söylemsel düzeyde meydan okuma amacı güden Batılı akademisyenler, sonuç olarak Asya’daki iktidar sahiplerinin elit anlatılarına yönelik eleştirileri bir kenara bırakıp, belirli bir grubun özgün temsilcileri olarak Batılı olmayanları öne çıkaran sayısız örnek bulunmaktadır.”²⁴ Bu durum, ulusal ya da toplumsal oluşumları etkileyerek ayrıca Doğu-Batı ikiliğinin sürekli kullanımına katkıda bulunmuştur. Doğu-Batı ikileminde; medeniyetler çatışması, küresel kuzey ve küresel güney, Inglehart-Welzel dünyanın kültürel haritası, doğu despotizmi, oryantalizm kavramları sıklıkla dile getirilmektedir. “Doğu-Batı Karşılaştırmaları” terimi, genellikle Doğu ve Batı kültürleri, toplumları ve düşünce sistemleri arasındaki farklılıkları veya benzerlikleri inceleyen bir konsepti ifade eder. Bu karşılaştırmalar, coğrafi sınırları aşan geniş bir perspektife sahiptir ve genellikle kültürel, tarihsel, sosyolojik ve ekonomik açılarından ele alınır. Bu karşılaştırmalar, genellikle iki büyük kültür bölgesi olan Doğu ve Batı arasındaki etkileşimleri ve bu etkileşimlerin toplumları nasıl şekillendirdiğini anlamak amacıyla taşır.²⁵ Batı kültürü, genellikle Avrupa, Kuzey Amerika ve Avustralasya bölgelerini içerirken, Doğu kültürü genellikle Asya, Orta Doğu ve Afrika’nın bazı bölgelerini kapsar. Bu karşılaştırmalar, dil, sanat, din, siyaset, ekonomi ve diğer sosyal unsurlar bağlamında incelenebilir. Ayrıca, bu karşılaştırmalar, kültürel alışverişin, göçün ve küresel etkileşimin sonucu olarak ortaya çıkan karmaşık ilişkileri de anlamaya yöneliktir. Doğu-Batı karşılaştırmalarının amacı, farklı kültürlerin anlaşılmasına katkıda bulunarak kültürler arası iletişimi artırmak, önyargıları azaltmak ve kültürel çeşitliliğin zenginliğini vurgulamaktır. Ayrıca, bu karşılaştırmalar, kültürel etkileşimin dinamiklerini anlamak ve küresel dünyada daha açık fikirli bir bakış açısı geliştirmek için önemli araçlar sunar.²⁶

²⁴ Mark T. Berger, “The triumph of the East? The East-Asian Miracle and post-Cold War capitalism”. In Borer, Douglas A. (ed.). *The rise of East Asia: critical visions of the Pacific century*. Routledge. (1997). s. 260-276.

²⁵ Xu Shijing, “11 Bridging the East and West dichotomy: harmonising Eastern learning with Western knowledge”. *Education reform in China: Changing concepts, contexts and practices*, No: 69, 2013, s. 224.

²⁶ Igor Piliaiev, “The east-west dichotomy in the globalizing perspective”, *Ukrainian Policymaker*, No: 9(9), 2021, s. 86-92.

Şarkiyatçılık, Doğu kültürlerinin Batı tarafından incelendiği bir disiplindir ve bu bağlamda Doğu-Batı karşılaştırmaları önemli bir rol oynamaktadır. Şarkiyatçılık, özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda, Batılı bilim adamlarının Doğu kültürleri üzerine yaptıkları çalışmaların bir ürünüdür. Bu çalışmalar, genellikle Doğu'yu "egzotik" ve "gizemli" bir şekilde tasvir ederek, Batı'nın kendi kültürü üzerinden Doğu'yu anlamaya çalıştığı bir perspektife dayanmaktadır. Doğu-Batı karşılaştırmaları, özellikle Edward Said'in "Oryantalizm" adlı eserinde eleştiri konusu olmuştur. Said, Şarkiyatçılığın genellikle Batılı egemenlik ve üstünlük duygularını pekiştirdiğini ve Doğu kültürlerini yanlış bir şekilde temsil ettiğini savunmuştur. Şarkiyatçılık, Batı'nın Doğu'yu anlama çabalarında, genellikle önyargılar, stereotipler ve Batı merkezli bakış açılarından kaynaklanan birçok sorunu gün yüzüne çıkarmıştır. Doğu-Batı karşılaştırmaları, kültürler arası etkileşimlerin karmaşıklığını anlamak için önemlidir. Ancak, bu karşılaştırmaların objektif olmayan bir şekilde yapılmaması ve kültürler arası diyalogun temelinde önyargıların değil, karşılıklı anlayışın yatması gerektiği unutulmamalıdır. Bu bağlamda, Doğu-Batı karşılaştırmalarının eleştirel bir bakış açısıyla yapılması ve kültürler arası ilişkilerde adil ve dengeli bir perspektifin benimsenmesi önemlidir.²⁷

Oryantalizm, genellikle Batılı bilim adamlarının Doğu kültürlerini incelediği ve bu kültürleri anlama çabalarını ele alan bir akademik alan olarak tanımlanır. Ancak, bu kavram genellikle Asya ve Ortadoğu'ya odaklanan bir perspektifi ifade etse de, Balkanlar gibi diğer bölgeler de Oryantalizm bağlamında incelenebilir. Balkanlar, tarih boyunca farklı kültürlerin etkileşimine açık bir coğrafyada konumlanmıştır. Bu bölgedeki kültürlerin ve toplulukların karmaşıklığı, Oryantalizmin Balkan çalışmalarında nasıl bir rol oynadığını anlamamıza yardımcı olur. Balkan çalışmaları, genellikle bölgenin tarihini, kültürünü, dillerini, toplumsal dinamiklerini ve siyasi yapılarını inceleyen bir disiplindir. Ancak, Oryantalizmle ilişkilendirildiğinde, bu çalışmaların bazen Batı'nın Doğu'yu anlama çabalarının etkisi altında kaldığı veya Batı merkezli bir bakış açısına sahip olduğu eleştirisi yapılır. Balkanlar'ın Oryantalizm bağlamında incelenmesi, bu bölgenin tarihindeki Osmanlı etkisi, farklı etnik grupların etkileşimi ve kültürel çeşitliliğin nasıl algılandığı gibi konuları kapsayabilir. Ayrıca, Balkan çalışmalarında, Batı'nın bölgeye yönelik önyargıları ve stereotipleri de ele alınarak, buna karşı bir eleştiri geliştirilmesi önemlidir. Sonuç olarak, Oryantalizm ve Balkan çalışmaları, Batı'nın Doğu'yu anlama çabalarının ve bu anlayışın Balkanlar üzerindeki

²⁷ Wang Ning, "Orientalism versus occidentalism?", *New Literary History*, No: 28(1), 1997, s. 57-67.

etkilerinin incelendiği disiplinlerdir. Eleştirel bir bakış açısıyla bu çalışmaların yapılması, kültürler arası diyalogun daha sağlıklı bir zeminde gelişmesine katkı sağlayabilir.²⁸ Balkanlar konusunda son dönemde özellikle; Maria Todorova, Nicolae Şerban Tanaşoca, Ivan Dorovský, Boris Shmelev, Dragoljub Dragojlović, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Radovan Samardžić, Vaso Čubrilović, Kristian Sandfeld, Ioannis Papadrianos, Josef Matl, Konstantin Josef Jireček, Gerhard Gesemann, Gustav Weigand, Traian Stoianovich vb. araştırmacılar oldukça nitelikli çalışmalar yapmıştır.

“Balkanları Hayal Etmek”, Bulgar akademisyen Maria Todorova’nın öncü bir eseridir. Oxford University Press tarafından Amerika Birleşik Devletleri’nde 22 Mayıs 1997’de yayınlanan ve 2009’da ikinci ve genişletilmiş baskısı yapılan kitap, yazarın başyapıtı olarak kabul edilmektedir. Kitap, Edward Said’in Oryantalizm kavramından esinlenerek Balkanizm kavramını geliştirmiştir.²⁹ Ancak, Todorova aynı zamanda Oryantalizm araştırmacılarının Batı’yı homojen bir sistem olarak nasıl özleştirdiğini vurgulamıştır. Yazar, Balkanizm’i bir tür Oryantalizm olarak değil, Balkanların temsiliyle ilgili bağımsız bir yapı olarak tanımlar. Bu ayrım, Avrupa sömürgeciliği ile içerideki tabiiyet arasındaki “kritik” biçimsel ayrıma dayanmaktadır. Todorova’ya göre, Avrupa’nın zıttı olarak hizmet eden Doğu’nun aksine, Balkanlar Avrupa’nın “içerideki Öteki”dir ve ne burada ne de orada olma gibi bir ara konumda bulunur. Ayrıca, Balkanlar’ı gerçek bir yer ve mekân olarak tanımlarken, Said’in Doğu’su bu şekilde tanımlanmamıştır. Kitap, Yugoslav Savaşları sırasında bölgenin damgalanmasına ve Balkanlar’a Avrupa merkezli bir perspektiften atfedilen anlaşılmasız çatışmaların ve barbarlığın kaçınılmazlığı damgasına yanıt olarak yazılmıştır. Todorova, Avrupalı olmayan bir konuma karşı bir cevap olarak, Balkanların karmaşıklığını ve gerçekliğini vurgulamayı amaçlamıştır.³⁰ Kitabın muhtevası “Balkanizm ve oryantalizm: Farklı kategoriler mi?, Balkanlar: Nomen, Öz adlandırma olarak Balkanlar, Balkanlar’ın keşfi, 1900’e kadar algılama örüntüleri, Keşiften icada, icattan sınıflandırmaya, Sınıflandırma ile siyaset arasında: Balkanlar ve Orta Avrupa miti, Balkanlar: Realia - Qu’est-ce qu’il y a de horse-texte?” bölümlerinden oluşmaktadır.³¹

²⁸ K. E. Fleming, “Orientalism, the Balkans, and Balkan historiography”. *The American Historical Review*, 105(4), 2000, s. 1218-1233.

²⁹ Maria Todorova, *Balkanları Tahayyül Etmek*, Çev. Dilek Şendil, İletişim Yay. İstanbul 2022, s. 9.

³⁰ Anne Madelain, “Maria Todorova, Imaginaire des Balkans”. *Revue d’études comparatives Est-Ouest* No (44), 2013, s. 168-174.

³¹ Todorova,, 2022, a.g.e., s. 7.

Maria Todorova kendi kitabı hakkında şunları söylemiştir: “Balkanları Hayal Etmenin ana fikri, Balkanizm adını verdiğim, Balkanlara dair bir stereotip yaratan bir söylemin var olduğu ve siyasetin bu söylemle önemli ölçüde ve organik olarak iç içe geçmiş olduğudur. Bu fikirle karşı karşıya kaldıklarında insanlar biraz tedirgin olabilir, özellikle de siyaset sahnesinde... Bana en sevindirici yanıt, Balkanlar üzerine çok iyi ve kapsamlı yazılar yazan çok iyi bir İngiliz gazeteci olan Misha Glenny'den geldi: Biliyorsunuz, şimdi geriye dönüp baktığımda, gerçekten dürüst bir entelektüel tepki olan 'Balkanizm' suçuna girdim.”³² Maria Todorova'nın “Imagining the Balkans” başlıklı eseri, Balkanlar hakkındaki yaygın stereotipleri, Batı'nın bakış açısını ve bu stereotiplerin siyasetle nasıl iç içe geçtiğini sorgulayan önemli bir akademik katkı sunmaktadır. Ancak, kitap bazı önemli noktalarda eleştiriye maruz kalmaktadır. Todorova'nın eseri, Balkanlar'ın Batılı algılarına odaklanırken, yer yer kendi önyargılarına karşı duyarlılık eksikliği sergiler. Bazı eleştirmenlere göre, yazar, Batı'nın Balkanlar üzerindeki olumsuz etkilerini vurgularken, kendi bakış açısını ve önyargılarını yeterince sorgulamamıştır. Bu, kitabın denge eksikliğine ve yer yer özgün perspektifi kaybetme riskine yol açabilir. Ayrıca, Todorova'nın eserindeki bazı kavramsal çerçeveler eleştirilmiştir. Özellikle, Balkanlar'ın Batı'nın “içerideki Öteki” olarak konumlandırılması fikri, bazı eleştirmenlere göre, eserin kendi içinde bir özdeşleşme tuzağına düşmesine neden olabilir. Bu tür genellemeler, bölgenin karmaşıklığını ve içsel çeşitliliğini yeterince yansıtamayabilir. Bununla birlikte, Todorova'nın eseri, Balkanlar hakkındaki düşünce kalıplarını sarsıcı bir şekilde sorgular ve bu bölgeye dair stereotipleri ele alarak akademik bir tartışmaya katkıda bulunur. Kitap, Doğu-Batı karşılaştırmalarını ve Oryantalizm eleştirisini derinlemesine inceleyerek, bu konuda önemli bir çerçeve sunar. Sonuç olarak, “Imagining the Balkans”, Balkanlar hakkındaki düşünsel önyargıları sorgulayan önemli bir çalışma olmasına rağmen, eleştirmenler tarafından daha dengeli bir perspektife ihtiyaç duyduğu ve kendi önyargılarına karşı daha eleştirel bir tutum alması gerektiği düşünülmektedir.

Şarkiyatçılık, Doğu kültürlerinin Batı tarafından anlaşılmaya çalışıldığı bir disiplindir ve bu bağlamda Doğu-Batı karşılaştırmaları, kültürler arası etkileşimleri inceleyen önemli bir perspektifi ifade eder. Bu metin, özellikle Balkanlar üzerinden Şarkiyatçılık bağlamında Doğu-Batı karşılaştırmalarını ele almayı amaçlamaktadır. Doğu ve Batı arasındaki karşılaştırmalar genellikle coğrafi değil, kültürel ve tarihsel ayrımlara

³² “Historian Maria Todorova employs unusual case study to explore the mechanisms of hero worship, nationalism and the processes and politics of historical memory”, <http://clasnews.clas.ufl.edu/news/clasnotes/9911/todorova.html> s. 1-3. (22.12.2023).

dayanır. Samuel P. Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması" teorisinden türeyen bu yaklaşım, kültürlerin farklılıklarını vurgular ve çatışmaların kökenini bu farklılıklara bağlar.³³ Ancak, bu tür genellemeler, genellikle karmaşık kültürlerin çeşitliliğini göz ardı edebilir. Balkanlar, tarih boyunca çeşitli kültürlerin etkisi altında kalmış bir bölgedir. Şarkiyatçılık bağlamında Balkanlar, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisi altında kalarak Doğu kültürleri ile Batı'nın etkileşimine bir örnek teşkil eder. Bu etkileşim, Balkan kültürlerinin karmaşıklığını ve çeşitliliğini şekillendirmiştir. Balkanlar'da Doğu ve Batı etkileşimi, özellikle mimari, geleneksel giyim ve yemek kültürü gibi alanlarda belirgin izler bırakmıştır. Ancak, bu etkileşim sadece maddi kültürle sınırlı değildir; aynı zamanda din, dil ve gelenekler gibi soyut unsurları da içerir. Şarkiyatçılık eleştirisi, genellikle Doğu kültürlerinin Batı bakış açısından nasıl çerçvelendiğini ve stereotipleştirildiğini vurgular. Balkanlar, bu bağlamda Osmanlı etkisi nedeniyle sıklıkla "öteki" olarak konumlandırılmış ve Batı'nın çatışma perspektifiyle değerlendirilmiştir. Şarkiyatçılık bağlamında Doğu-Batı karşılaştırmaları, Balkanlar üzerinden incelendiğinde, kültürler arası etkileşim ve çatışmaların karmaşıklığını anlamak adına zengin bir alan sunar. Balkanlar konusuna şarkiyatçılığın tenkidi; Doğu-Batı karşılaştırmalarının eleştirel bir bakış açısıyla ele alınması gerekliliğini vurgular ve bizi Balkanlar'ın kültürel zenginliğini daha derinlemesine keşfetmeye yönlendirir.³⁴

Bosna-Hersek: Kültürel Mozaik Üzerindeki Tarihî Yolculuk

Bosna-Hersek, tarihi boyunca hem Doğu hem de Batı kültürlerinin etkisi altında kalmış bir coğrafyadır. Bu nedenle, Doğu-Batı karşılaştırmaları, Bosna-Hersek'in kültürel çeşitliliği ve tarihî dokusunu anlamak açısından önemli bir perspektif sunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun yıllar boyunca Bosna-Hersek'e hâkim olması, bölgenin Doğu kültürüyle yoğrulmasına neden oldu. Bu dönemde, Bosna-Hersek'te Osmanlı mimarisinin, geleneksel kıyafetlerin ve yemek kültürünün etkileri görülebilir. İslam'ın etkisiyle şekillenen mimari eserler, özellikle Bosna-Hersek'in tarihî şehirlerinde hala göze çarpmaktadır. Öte yandan, Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında da kalmıştır.³⁵ Bu dönemde, bölge Batı etkisi altında modernleşme ve değişim sürecine girmiştir. Avrupa mimarisinin etkileri,

³³ Mohammed M. Karabal, "Clash of Civilizations or Clash of Religions?". *American Journal of Islam and Society*, No: 11 (1), 1994, s. 132-135.

³⁴ Katherine E. Fleming, "Orientalism, the Balkans, and Balkan historiography". *The American Historical Review*, No: 105 (4), 2000, s. 1218-1233.

³⁵ Elissa Helms, "East and west kiss: gender, orientalism, and balkanism in Muslim-majority Bosnia-Herzegovina". *Slavic review*, No: 67(1), 2008, s. 88-119.

özellikle şehirlerin bazı bölgelerinde, Bosna-Hersek'in Batı'yla olan bağlarını yansıtmaktadır. Ayrıca, bu dönemde eğitim ve kültürel alanda yaşanan değişimler, Bosna-Hersek'i Batı normlarına daha yaklaştırmıştır. Bosna-Hersek, farklı etnik grupların bir arada yaşadığı bir ülkedir. Boşnaklar, Sırpçlar, Hırvatlar ve diğer etnik gruplar, kendi kültürel özelliklerini korurken, aynı zamanda birbirleriyle etkileşimde bulunmuşlardır. Bu durum, Bosna-Hersek'i bir kültür mozağı haline getirmiştir.³⁶ Doğu-Batı karşılaştırmaları, bu etnik çeşitliliğin içinde nasıl bir zenginlik yarattığını gösterir. Bosna-Hersek'te konuşulan diller arasında Boşnakça, Sırpça ve Hırvatça gibi Slav dilleri bulunmaktadır. Bu diller, tarihî olarak farklı kültürlerle etkileşimde bulunmuş ve benzer özelliklere sahiptir. Din açısından ise İslam, Ortodoksluk ve Katoliklik gibi farklı inançlar bulunmaktadır, bu da ülkenin dini çeşitliliğini ortaya koyar. Bosna-Hersek'in "Unik" durumu; Bosna-Hersek, Doğu ve Batı kültürlerinin organik bir birleşimini temsil eder. Bu birleşim, ülkenin kendine özgü bir kimlik geliştirmesine olanak tanımıştır. Doğu-Batı karşılaştırmaları, Bosna-Hersek'in kültürel zenginliğini ve bu zenginliğin bütünleştirici gücünü vurgular. Bosna-Hersek, tarihî geçmişi ve coğrafi konumu nedeniyle Doğu-Batı karşılaştırmalarının etkisi altında şekillenmiş bir ülkedir. Bu karşılaştırmalar, Bosna-Hersek'in kültürel mozaik yapısını anlamak ve ülkenin benzersizliğini takdir etmek açısından önemlidir.³⁷

Bosna-Hersek, zengin tarihî geçmişi ve kültürel mozaik yapısıyla Orta Avrupa ve Güneydoğu Avrupa'nın kesişim noktasında yer alan bir ülkedir. Bu coğrafyanın kalbinde bulunan Bosna-Hersek, tarih boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış ve bu etkileşimlerden biri olarak kendine özgü bir kimlik geliştirmiştir. Bosna-Hersek'in tarih sahnesine çıkışı, Orta Çağ'ın erken dönemlerine dayanmaktadır. Antik dönemde İliyalılar ve Keltler, bölgenin ilk yerleşimcileriydi. Ardından Roma İmparatorluğu'nun etkisi altına giren bölge, Hristiyanlık'ın kabulüyle Roma'nın bir parçası oldu. Bosna-Hersek, 14. yüzyılın ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girdi. Bu dönemde, bölge Osmanlı kültürü ve İslam'ın etkisi altında şekillendi. Saraybosna gibi şehirler, Osmanlı mimarisinin önemli örnekleriyle donatıldı. Osmanlı hâkimiyeti, Bosna-Hersek'in kültürel çeşitliliğine katkıda bulunurken, aynı zamanda etnik gruplar arasında bir arada yaşama geleneğini de beraberinde getirdi. 19. yüzyılın sonlarında, Bosna-Hersek Avusturya-Macaristan

³⁶ Kimberley Coles, "Ambivalent builders: Europeanization, the production of difference, and internationals in Bosnia-Herzegovina", *The new Bosnian mosaic*. Routledge, 2016, s. 255-272.

³⁷ Milica Bakić-Hayden, "Nesting orientalisms: The case of former Yugoslavia." *Slavic review*, No: 54 (4), 1995, s. 917-931.

İmparatorluğu'nun kontrolüne geçti. Bu dönem, Batı etkisi altında modernleşme sürecini beraberinde getirdi.³⁸ I. Dünya Savaşı'nın ardından Bosna-Hersek, Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı (Yugoslavya Krallığı) içinde yer aldı. Ancak, II. Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanyası'nın işgaliyle bölgede karmaşık bir siyasi atmosfer oluştu. II. Dünya Savaşı'nın ardından Yugoslavya'nın bir parçası olan Bosna-Hersek, 1990'larda Yugoslavya'nın dağılmasıyla bağımsızlığını ilan etti.³⁹ Ancak bu süreç, etnik temelli çatışmalara neden oldu. Bosna Savaşı (1992-1995), bölgede büyük acı ve kayıplara yol açtı. Dayton Anlaşması ile savaş sona erdi ve Bosna-Hersek bağımsız bir ülke olarak tanındı. Bugün Bosna-Hersek, kültürel çeşitliliği, tarihî zenginliği ve doğal güzellikleriyle dikkat çekmektedir. Saraybosna, Mostar ve Banja Luka gibi şehirler, tarihî eserleri ve kültürel mirasıyla ziyaretçilere zengin bir deneyim sunmaktadır. Ülke, geçmişin izlerini taşırken, geleceğe umutla bakmaktadır. AB ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışan Bosna-Hersek, tarihî yolculuğunu modern dünyada sürdürmeye devam etmektedir.⁴⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nun Bosna'yı fethi, ülke tarihinde önemli bir dönüm noktasını simgeliyor ve siyasi ile kültürel açıdan köklü değişikliklere yol açtı. Osmanlılar, Bosna'nın tarihî adını ve toprak bütünlüğünü koruyarak, bölgeyi imparatorluğun ayrılmaz bir vilayeti haline getirdi.⁴¹ Osmanlılar, Bosna'da bölgenin sosyo-politik yönetiminde bir dizi önemli değişiklik gerçekleştirdi. Bu değişiklikler arasında yeni bir toprak mülkiyeti sistemi, idari birimlerin yeniden düzenlenmesi ve sınıf ile dinsel bağlılığa göre karmaşık bir sosyal farklılaşma sistemi bulunmaktaydı.⁴² Dört yüzyıllık Osmanlı yönetiminin, imparatorluğun fetihleri, Avrupalı güçlerle sık sık yapılan savaşlar, zorunlu ve ekonomik göçler ile salgın hastalıkların etkisiyle birlikte, Bosna'nın nüfus yapısı üzerinde ciddi bir etkisi oldu. Bu süreçte, yerli Bosna Kilisesi tamamen ortadan kaybolurken (görünüşe göre din değiştirme yoluyla), güçlü Hristiyan kilise örgütlerinin olmaması ve Ortodoks ile Katolik kiliseleri arasındaki sürekli rekabet nedeniyle Slavca konuşan yerli Müslüman bir topluluk ortaya çıktı. Bu topluluk, zamanla etnik ve dini gruplar arasında

³⁸ Dzeveda Susko, "EU enlargement and the case of Bosnia and Herzegovina: A brief historical sketch". *Epiphany*, No: 2 (1), 2009, s. 4-9.

³⁹ Mirza Buljubašić, "A Brief Introduction in Historical Cycles of Mass Violence in Bosnia and Herzegovina". *International Journal on Rule of Law, Transitional Justice and Human Rights*, No: 9 (9), 2018, s. 91-109.

⁴⁰ Soeren Keil and Perry Valery, "Introduction: Bosnia and Herzegovina 20 Years after Dayton". *International Peacekeeping*, No: 22 (5), 2015, s. 1-8.

⁴¹ Noel Malcolm, *Bosnia: A Short History*. Pan Books, 2002, s. 1.

⁴² William Miller, *Essays on the Latin Orient*. Cambridge: Cambridge University Press, 1921, s. 464.

en büyüğü haline gelerek, Osmanlı döneminde İslam'ı benimseyen yerel halkı temsil etti. Osmanlılar, bu dönemde Hristiyanlara [Ortodoks ve Katolikler] "kâfir" anlamına gelen "gâvur" terimini kullanırken, İslamiyet'i seçenlere ise "Müslüman tebaa" ifadesini kullanmışlardır.⁴³ Bosnalı Fransiskanlar ve genel olarak Katolik nüfus, resmi imparatorluk kararnamelelerine ve Osmanlı kanunlarına tam uygunluk gösteriyorlardı; ancak pratikte, bu genellikle güçlü yerel elitlerin keyfi yönetimini ve davranışlarını etkilemekten öteye gitmiyordu.⁴⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'da (Rumeli) hâkimiyeti altında, Bosna, sınır vilayeti olmanın getirdiği baskılardan bir miktar kurtulmuş ve genel refah bir dönem yaşamıştır. Bölgede Saraybosna ve Mostar gibi birçok şehir kurulmuş ve büyümüş, böylece bölgesel ticaretin ve şehir kültürünün merkezleri haline gelmiştir. Bu şehirler, 1648 yılında Osmanlı gezgini Evliya Çelebi tarafından ziyaret edilmiştir. Osmanlı padişahları, Saraybosna ve Mostar gibi şehirlerde Boşnak sanatının birçok eserinin inşasını finanse etmişlerdir. Ülkede bulunan ilk kütüphane, medreseler, tekke ve zaviyeler, saat kulesi, Mostar Köprüsü, Eski Camii ve Gazi Hüsrev Bey Camii gibi mimari yapılar, bu dönemin önemli eserleri arasında yer almaktadır.⁴⁵ [Bosna'daki Osmanlı camileri şunlardır: Yusuf Paşa Camii, Vranduk Camii, Vidoriya Camii, Durali Bey Camii, Umolyani Camii, Osman Paşa Camii, Şişman İbrahim Paşa Camii, Şeyh Magribiya Camii, Süleymaniye Camii, Sultan III. Ahmed Camii, Sultan Abdülaziz Han Camii, Mehmed Paşa Kukavisa Camii, Muslihuddin Sekreksiya Camii, Koski Mehmed Paşa Camii, Karadoz Bey Camii, Kadın Camii, Lyubuški Küçük Eski Camii, Husein Kaptan Gradašević Camii, Hünkâr Camii, Hacı Ahmet Dukat Camii, Hacı Zulfikar Camii, Hacı Perviz Camii, Hacı Osmaniya Camii, Hacı Salih Camii, Hacı Hasan Camii, Hacı Kurt Camii, Hacı Ömer Camii, Hadadan Camii, Hacı Begzad Camii, Gazi Hüsrev Bey Camii, Gazanferiya Camii, Osman Paşa Camii, Fetih Camii, Ferhad Paşa Camii, Eski Ahşap Camii, Esmâ Sultan Camii, Banya Luka Ferhad Paşa Camii, Çobaniya Camii, Begsuya Camii, Başçarşı Camii, Behram Bey Camii, Ahşap Camii, Ahmet Ağa Camii, Atik Sava Camii, Atik Behram Bey Camii, Atik Ali Paşa Camii, Atik Camii, Arnaudiya Camii, Alaca Camii, Ali Bey Kapetanović Camii, Ali Paşa Camii vb.]⁴⁶ Bu kadar çok sayıda eserin Osmanlı'nın bölgeyi ne kadar mühimsediğini

⁴³ Mitja Velikonja, *Religious Separation and Political Intolerance in Bosnia-Herzegovina*. Texas A&M University Press, 2003, s. 29-30.

⁴⁴ Malcolm, 2002, a.g.e., s. 17-18.

⁴⁵ M. H. Syed, S. S. Akhtar ve B. D. Usmani, *Concise History of Islam*. Na. Vij Books India Private Limited, 2011, s. 473.

⁴⁶ Mirsad Kalajdzic, *Bosna'da Osmanlı Dönemi Selatin Camileri*. Diss. Marmara Üniversitesi SBE. (Türkiye), 2006, s. 1-166.

göstermektedir. Bosna'daki kültürel anlamda en önemli yapılardan biri de meşhur Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'dir. "Bosna sancak beyi Gazi Husrev Bey, Saraybosna'da yaptırdığı birçok cami, medrese, zâviye ve imaret nedeniyle bu şehrin ikinci kurucusu olarak kabul edilmektedir. 943 yılında düzenlenen vakfiyesinde, medrese inşası için ayrılan paranın artakalan kısmıyla, tüm öğrencilerin ve özellikle ilimle meşgul olanların faydalanabileceği değerli kitapların satın alınarak bir kütüphanenin kurulacağını belirtir (vasiyetnâmenin Arapça ve Boşnakça tercümesi için bk. Mujezinović - Traljić, 450 Godina Gazi Husrev, s. 227-239)"⁴⁷ Ayrıca bu kütüphane Avrupa'daki Osmanlıca el yazma eserlerin en çok bulunduğu yapıdır. "Gazi Husrev Bey Kütüphanesi'nde, Doğu ve Batı dillerinde yazılmış 50.000'den fazla eser bulunmaktadır. Bu eserlerin yaklaşık 20.000'i İslamî ilimlerle ilgilidir. Bosnalı yazarların 1878'den bu yana yazıp yayınladıkları hemen hemen tüm kitaplar, dergiler, gazeteler, salnameler ve diğer eserler burada mevcuttur. Arapça, Farsça ve Türkçe yazmalar arasında sayılan 7500 kadar eser bulunmakta olup bunların bir kısmı mecmua (kodeks) formatındadır. Ayrıca, Arap harfleriyle yazılmış bazı Boşnakça metinler de mevcuttur. Bosna'nın yetiştirdiği Hasan Ziyâî, Ali Dede Boşnak, Muhammed İbn Mûsâ Allâmek, Hasan Kâfi Akhisârî, Münîr-i Belgradî, Mustafa Akhisârî, Eyyûbizâde Mustafa, İbrâhim Opiyaç, Mustafa Şevki Başeski, Muhammed Enverî Kadiç ve Hüseyin Braçkoviç gibi âlimlerin müellif hattı eserleri de bu kütüphanede bulunmaktadır. Ayrıca, Bosna'nın Osmanlı dönemine ait 4000 belge, 1400 vakfiye ve Bosna mahkemesine ait 1552-1852 yıllarını kapsayan seksen altı adet şer'î sicil de burada bulunmaktadır."⁴⁸

Ayrıca, birçok Bosnalı Müslüman, bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun kültürel ve siyasi tarihinde etkili roller oynadı.⁴⁹ Mohaç (1526) ve Krbava (1493) muharebelerinde, Osmanlı saflarının büyük bir kısmını Bosnalı askerler oluştururken, birçok diğer Bosnalı da amiral ve paşalar dâhil olmak üzere Osmanlı ordusunda yükselerek İmparatorluğun en yüksek iktidar pozisyonlarına ulaştı. Bu dönemde Osmanlı ordusunda önemli roller üstlenen Bosnalılar arasında Matrakçı Nasuh, İsa-Bey İshakoviç, Gazi Hüsrev-Bey, Telli Hasan Paşa, Sarı Süleyman Paşa gibi generaller, Ferhad Paşa Sokolović ve Osman Gradašćević gibi yöneticiler, Sokollu Mehmed Paşa ve Damat İbrahim Paşa gibi sadrazamlar bulunmaktadır. Ayrıca, bazı Boşnaklar Sufi mistikleri ve âlimler olarak da

⁴⁷ Fikret Karçiç, "Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gazi-husrev-bey-kutuphanesi> s. 1-5. (22.12.2023).

⁴⁸ Karçiç, 2023, a.g.m., s. 4.

⁴⁹ A. Huskić, *Bosnia and Herzegovina. Thirty Years of Political Campaigning in Central and Eastern Europe*, 2019, s. 199-217.

öne çıktı; Muhamed Hevaji Uskufi Bosnevi, Ali Džabić gibi isimler Türkçe, Arnavutça, Arapça ve Farsça şairler olarak kendilerini tanıttılar.⁵⁰ Ancak 17. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri başarısızlıkları ülkeyi olumsuz etkiledi ve Büyük Türk Savaşı'nın 1699'da Karlofça Antlaşması ile sona ermesi, Bosna'nın yeniden İmparatorluğun en batı eyaleti konumuna gelmesine neden oldu. 18. yüzyıl boyunca yaşanan daha fazla askeri başarısızlık, Bosna'da bir dizi isyanı ve çeşitli veba salgınlarını beraberinde getirdi.⁵¹

Babialı'nın Osmanlı Devleti'ni modernleştirme çabaları, Bosna'da önerilen Tanzimat reformları nedeniyle yerel aristokratların kaygı ve endişelerini artırdı, bu da düşmanlık atmosferine yol açtı. Bu durum, kuzeydoğudaki bölgesel siyasi tavizlerle ve Smederevo Sancağı'ndan Bosna Eyaleti'ne göç eden Slav Müslüman mültecilerin kötüleşen durumuyla birleşti. Husein Gradašćević'in Bosna Eyaleti'nde özerklik talep eden kısmen başarısız isyanı, bu atmosferin bir sonucuydu. Osmanlı Sultanı II. Mahmud'un otoriter yönetimi, Yeniçerilere zulmetti, idam etti ve ortadan kaldırdı; ayrıca Rumeli'deki özerk paşaların rolünü azalttı. Sultan Mahmud, Bosna Eyaleti'ni kontrol altına almak için Sadrazamını görevlendirdi ve ancak Ali Paşa Rizvanbegović'in gönülsüz desteğiyle başarılı oldu. İlgili isyanlar 1850'de bastırıldı, ancak durum daha da kötüleşmeye devam etti.⁵² 19. yüzyılın ortalarında Bosna'da yeni milliyetçi hareketler ortaya çıktı. Sırbistan'ın 19. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmasının ardından, Bosna'da Sırp ve Hırvat milliyetçiliği yükseldi. Bu milliyetçiler, Bosna toprakları üzerinde irredantist (kurtarıcılık) iddialarında bulundu. Bu eğilim, 19. ve 20. yüzyılın geri kalanında da büyümeye devam etti.⁵³ Tarımsal huzursuzluk sonunda 1875'te yaygın bir köylü ayaklanması olan Hersek isyanını ateşledi. Çatışma hızla yayıldı ve birçok Balkan devletini ve büyük güçleri içine aldı; bu durum 1878'de Berlin Kongresi'ne ve Berlin Antlaşması'na yol açtı.⁵⁴

Bosna Hersek'in demografik verileri de son derece ilginçtir. Bosna Hersek'in nüfusu, 1991 nüfus sayımına göre 4 milyon 369 bin 319 iken, Dünya Bankası Grubu'nun 1996 nüfus sayımına göre 3 milyon 764 bin 425'e

⁵⁰ Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*. Sarajevo: BZK Preporod, 1996, s. 1-5.

⁵¹ Markus Koller ve Kemal H. Karpat, *Bosnien an der Schwelle zur Neuzeit: eine Kulturgeschichte der Gewalt*. Munich: Oldenbourg, 2004, s. 240.

⁵² Koller ve Karpat, 2004, a.g.e., s. 10-14.

⁵³ Edin Hajdarpasic, *Whose Bosnia? Nationalism and Political Imagination in the Balkans, 1840-1914*. Cornell University Press. 2015, s. 6-13.

⁵⁴ Musa Gümüş and Rabia Yüksel, "Osmanlı Devleti'nin Parçalanma Süreci ve Basının Yaklaşımı: 1875 Hersek İsyanı Örneği", *İçtimaiyat*, No: 4(1), 2020, s. 31-46.

düştü. Yugoslav Savaşları sırasında 1990'larda yaşanan büyük nüfus göçleri, ülkede demografik değişikliklere yol açtı. Siyasi anlaşmazlıklar nedeniyle 1991-2013 yılları arasında nüfus sayımı gerçekleştirilemedi. 2011 için planlanan nüfus sayımı daha sonra 2012'ye ertelendi, ancak Ekim 2013'e kadar yapılamadı. 2013 nüfus sayımı, 1991'den bu yana yaklaşık %20'lik bir düşüşle toplam nüfusun 3.531.159 kişi olduğunu belirledi. 2013 nüfus sayımı rakamları, kalıcı olmayan Bosnalı sakinleri de içermekte olup, bu nedenle Sırp Cumhuriyeti yetkilileri ve Sırp politikacılar tarafından itiraz edilmektedir.⁵⁵ Bu demografik veriler dışında sosyolojik açıdan etnik grupların da ifade edilmesi gerekmektedir. Bosna-Hersek, üç temel etnik grubu içeren "kurucu halkları" olan Boşnaklar, Sırp ve Hırvatlar ev sahipliği yapmanın yanı sıra, Yahudiler ve Romanlar gibi bir dizi küçük gruba da ev sahipliği yapmaktadır.⁵⁶ 2013 nüfus sayımı verilerine göre, nüfusun %50,1'ini Boşnaklar, %30,8'ini Sırp, %15,5'ini Hırvatlar ve %2,7'sini diğerleri oluşturmaktadır. Geri kalan katılımcılar etnik kökenlerini beyan etmiyor veya cevap vermiyor. Sırp Cumhuriyeti istatistik dairesi ve Bosnalı Sırp politikacılar, nüfus sayımı sonuçlarına itiraz etmektedir, ancak Avrupa Birliği'nin istatistik ofisi "Eurostat", Mayıs 2016'da Bosna istatistik kurumu tarafından kullanılan nüfus sayımı metodolojisinin uluslararası tavsiyelere uygun olduğu sonucuna varmıştır.⁵⁷ Bosna anayasasında herhangi bir resmi dil belirtilmemiştir. Ancak akademisyenler Hilary Footitt ve Michael Kelly, Dayton Anlaşması'nda bunun "Boşnakça, Hırvatça, İngilizce ve Sırpça dillerinde yapıldığının" belirtildiğine dikkat çekip bunu "üç resmi dilin fiilen tanınması" olarak tanımlamaktadırlar.⁵⁸ Bosna-Hersek, din açısından zengin bir kültürel mozaik sunan bir ülkedir. 2013 nüfus sayımına göre, nüfusun %50,7'sini Müslümanlar, %30,7'sini Ortodoks Hristiyanlar, %15,2'sini Katolik Hristiyanlar, %1,2'sini diğer inançlar ve %1,1'ini ateist veya agnostik bireyler oluşturmaktadır.⁵⁹ Geriye kalan kesim ise dinlerini beyan etmeyen ya da bu konuda cevap vermeyen bireylerden

⁵⁵ Rodolfo Toe, "Bosnia to Publish Census Without Serb Agreement", (30 June 2016). <https://balkaninsight.com/2016/06/30/bosnia-to-release-long-awaited-census-results-on-thursday-06-29-2016/> s. 1-2. (20.12.2023).

⁵⁶ Human Rights Watch, "Second Class Citizens: Discrimination against Roma, Jews, and Other National Minorities in Bosnia and Herzegovina", (April 2012), www.hrw.org/report/2012/04/04/second-class-citizens/discrimination-against-roma-jews-and-other-national s. 1-2. (19.12.2023).

⁵⁷ Toe, 2016, a.g.e., s. 1-2.

⁵⁸ Hilary Footitt ve Michael Kelly, *Languages at War: Policies and Practices of Language Contacts in Conflict*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2012, s. 111-120.

⁵⁹ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine / Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013: Rezultati Popisa / Census of Population, Households and Dwellings in Bosnia and Herzegovina, 2013: Final Results*, Sarajevo, 2016, s. 68-70.

oluşmaktadır. 2012 yılında yapılan bir araştırma, Bosna'daki Müslümanların %54'ünün mezhebe bağlı olmadığını, %38'inin ise Sünniliği takip ettiğini ortaya çıkarmıştır.⁶⁰

Bosna Hersek'in kültürü; mimari, medya, edebiyat, sanat, müzik sinema ve tiyatro, yerel mutfak ve spor dalları üzerinden incelenebilir. Bosna-Hersek'in mimarisi, tarihsel olarak dört temel dönem boyunca şekillenmiş ve siyasi ile sosyal değişimlerin yanı sıra farklı kültürel ve mimari alışkanlıkların ortaya çıkmasını etkilemiştir. Bu dönemler, bölgedeki kültür ve mimari dil çeşitliliğinin artmasına katkıda bulunarak etkilerini sürdürmüştür.⁶¹ "Bosna-Hersek'teki bazı televizyon, dergi ve gazeteler devlet mülkiyetindedir ve bazıları reklam, abonelik ve diğer satışla ilgili gelirlerle finanse edilen kar amacı güden şirketlerdir. Bosna-Hersek Anayasası ifade özgürlüğünü garanti etmektedir."⁶² Bosna-Hersek, zengin bir edebiyat geleneğine sahiptir ve bu geleneği önemli yazarlar ve şairlerle şekillenmiştir. Nobel ödüllü Ivo Andrić, Antun Branko Šimić, Aleksa Šantić, Jovan Dučić ve Mak Dizdar gibi önde gelen şairlerin yanı sıra Zlatko Topčić, Meša Selimović, Semezdin Mehmedinović, Miljenko Jergović, Isak Samokovlija gibi ünlü yazarlar bu zengin mirası oluşturmuşlardır. Ayrıca, Safvet-beg Bašagić, Abdulah Sidran, Petar Kočić, Aleksandar Hemon ve Nedžad Ibrišimović gibi önemli isimler de Bosna-Hersek edebiyatının önemli temsilcileridir.⁶³ Ülkenin kültürel sahnesinde 1919'da kurulan Ulusal Tiyatro, ilk yönetmeni olan oyun yazarı Branislav Nušić ile önemli bir başlangıca imza atmıştır.⁶⁴ Novi Plamen ve Sarajevske sveske gibi dergiler, kültürel ve edebi konulara odaklanarak öne çıkan yayınlar arasında yer almaktadır.⁶⁵ Ivo Andrić'in eserleri, 1950'lerin sonlarına gelindiğinde birçok dile çevrildi ve Yugoslavya Yazarlar Birliği, Andrić'i 1958'de Nobel Edebiyat Ödülü'ne aday gösterilen ilk kişi olarak tarihinde önemli bir yer edindi.⁶⁶ [Ödülü kazanmıştır. Eserleri içinde

⁶⁰ Pew Research Center, "The World's Muslims: Unity and Diversity", 2012, s. 30. <http://www.pewforum.org/files/2012/08/the-worlds-muslims-full-report.pdf> (20.12.2023).

⁶¹ Melih Erzen and Nermina Kjorović, "Bosna-Hersek konulu Türk romanlarında Osmanlı imgesi." *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, No: 8(3), 2022, s. 141-155.

⁶² Tarik Jusić, "Bosnia and Herzegovina", 2016, <https://medialandscapes.org/> s. 1-2. (20.12.2023).

⁶³ Dijana Hadžizukić, *Prilozi proučavanju srpske književnosti u Bosni i Hercegovini. Fakultet humanističkih nauka, Univerzitet, Džemal Bijedić u Mostaru*, 2015, s. 1-58.

⁶⁴ Dragana Čolčić Biljanovski, "Medijska Arheologija-Branislav đ. Nušić na Filmu i Televiziji". *Istraživački medijski centar-Podgorica*, 2016, s. 243.

⁶⁵ Nataša Bašić, "Hrvatski u srpskohrvatskom tijesku", *Jezik: Časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, No: 57(2), 2010, s. 71-78.

⁶⁶ Z. Šolak, "The city and cities in the stories, novels, essays and letters written by the Nobel Prize winner Ivo Andrić." *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство* (2010). s. 250-262.

özellikle; Drina Köprüsü, Ömer Lütfü Paşa, Lanetli Avlu, Ex ponto (düzyazı şiirler), İsyandar, Aliya Dyerzelez'in Yolu, Zepi Köprüsü, Anika'nın Zamanı, Portekiz: Yeşil Ülke, İspanyol gerçekliği ve bunun ilk adımları, Çocuklar, Goya ile Konuşma, Bayan, Travnička Chronicle, Bir taşın üzerinde, Počitelj'de, Nevsky Prospekt'te, Vezir Filinin Hikâyesi, Oyun, Hikaye ve anlatım üzerine, Jelena žena koje nema, Yollar, yüzler, manzaralar, Hayal ettiklerim ve başıma gelenler, Güneşli tarafta, Yol kenarı işaretleri, Sveske]⁶⁷ Bosna-Hersek sanatı her zaman geliyordu ve Stećci adı verilen orijinal ortaçağ mezar taşlarından Kotromanić sarayındaki resimlere kadar değişiyordu. Ancak Bosna'daki resim rönesansı ancak Avusturya-Macaristanlıların gelişiyle gerçekten gelişmeye başladı. Avrupa akademilerinden ilk eğitilmiş sanatçılar 20. yüzyılın başlarında ortaya çıktı. Bunlar arasında şunlar yer almaktaydı: Gabrijel Jurkić, Petar Šain, Roman Petrović ve Lazar Drljača.⁶⁸ İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Mersad Berber ve Safet Zec gibi sanatçıların popüleritesi arttırmıştır.⁶⁹ Tipik Boşnak şarkıları ganga, rera ve kolo gibi halk oyunlarına yönelik geleneksel Slav müziğidir. Osmanlı döneminden kalma en popüler şarkı ise Sevdalinka'dır.⁷⁰ Bosna, Yugoslavya Krallığı'na kadar uzanan zengin bir sinema ve film geçmişine sahiptir. Birçok Bosnalı film yapımcısı uluslararası alanda tanınmış ve bazıları Akademi Ödülleri, Palme d'Or ve Altın Ayı gibi prestijli ödüllere layık görülmüştür. Önemli Bosnalı senaristler, yönetmenler ve yapımcılar arasında Danis Tanović (2001 yapımı No Man's Land ile Akademi Ödülü ve Altın Küre kazanan ve 2016 yapımı Death in Sarajevo ile Gümüş Ayı Büyük Jüri Ödülü kazanan), Jasmila Žbanić (Altın Ayı sahibi ve 2020 yapımı Quo Vadis, Aida? ile Akademi Ödülü ve BAFTA adayı), Emir Kusturica (Cannes'da iki kez Palme d'Or kazanan), Zlatko Topčić, Ademir Kenović, Ahmed Imamović, Pjer Žalica, Aida Begić gibi isimler bulunmaktadır.⁷¹ [Özellikle Emir Kusturica'nın filmleri sanat açısından son derece kalitelidir. Filimleri arasında: "Dolly Bell'i Hatırlıyor musun?, Babam İş Gezisinde, Çingeneler

⁶⁷ Ivo Andrić, *Priredivači: Vučković, Vladimir Urednici: Uljarević, Radomir; Đukić Perišić, Žaneta; Jerkov, Aleksandar i Kusturica, Emir., Sabrana dela Ive Andrića, Knj. 1 - 20* [1. Pesme Ex ponto Nemiri 2. Pripovetke 3. Nove pripovetke 4. Pripovetke I 5. Pripovetke II 6. Lica 7. Kuća na osami 8. Na sunčanoj strani 9. Na Drini ćuprija 10. Trajnička hronika 11. Gospodica 12. Prokleta avlija 13. Omerpaša Latas 14. Disertacija * Eseji I 15. Eseji II 16. Zapisi * Putopisi 17. Znakovi pored puta 18. Sveske, Dnevnic 19. Pisma 20. Razgovori]. Beograd: Štampar Makarije; Podgorica: Nova Knjiga. 2012, s. 1-10.

⁶⁸ Nikola Kovač, "Slikarstvo u BiH 1945-1990. godine", *Novi Izraz, časopis za književnu i umjetničku kritiku*, No: 19, 2003, s. 31-47.

⁶⁹ Martina Petranović, "Stoljeće sarajevske scenografije. Marijela Margeta Hašimbegović: Scenografija: prostor za snove (Narodno pozorište Sarajevo, 1921-2021), Sarajevo, 2021". *Kazalište: Časopis za kazališnu umjetnost*, No: 27(93/94), 2023, s. 172-175.

⁷⁰ Esad Bajtal, "Sevdalinka", *Bosna Franciscana*, No: 38, 2013, s. 91-106.

⁷¹ Duško Dimitrovski, "Na putu uspona-prilog za istoriju Bosanskohercegovačke kinematografije." *Forum Bosnae*. No. 32. Međunarodni forum Bosna, 2005, s. 1-12.

Zamanı, Arizona Rüyası, Yeraltı, Kara Kedi Ak Kedi, Süper 8 Öyküleri, Hayat bir Mucizedir, Bana Söz Ver, Elveda, Aşk ve savaş" vardır.]⁷²

Bosna mutfağında, çeşitli baharatlar makul miktarlarda kullanılmaktadır. Yemekler genellikle haşlanarak hazırlandığından hafif bir yapıya sahiptir; soslar tamamen doğal malzemelerden elde edilmiş olup, tabaktaki sebzelerin kendi doğal sularını içermektedir. Domates, patates, soğan, sarımsak, biber, salatalık, havuç, lahana, mantar, ıspanak, kabak, kuru fasulye, taze fasulye, erik, süt, kırmızı biber ve pavlaka adı verilen krema gibi tipik malzemeler Bosna mutfağında sıkça kullanılan bileşenler arasında yer alır. Bosna mutfağı, Batı ve Doğu etkilerini başarıyla harmanlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun 500 yıllık etkisi, Boşnak yemeklerini Türk, Yunan ve diğer eski Osmanlı ve Akdeniz mutfaklarıyla sıkı bir bağ içinde bırakmıştır. Ancak, Avusturya yönetiminin uzun yılları boyunca Orta Avrupa'dan gelen birçok etki de göze çarpmaktadır. Tipik et yemekleri arasında özellikle sığır eti ve kuzu eti bulunmaktadır. Çevapi, burek, dolma, sarma, pilav, gulaş, ajvar ve çeşitli Doğu tatlıları gibi bazı yerel spesiyaliterler, Bosna mutfağının zengin çeşitliliğini yansıtmaktadır. Çevapi, eski Yugoslavya'da popüler olan ve Bosna-Hersek mutfağının önemli bir simgesi haline gelmiş lezzetli bir yemektir.⁷³ Bosna yemekleri içinde böreğin ve köftenin de önemli bir yeri vardır. "Džezva'da, rahat bir atmosferde lokum ve kesme şeker eşliğinde servis edilen Bosna kahvesinin tadını çıkarabileceğiniz kahvehaneler, Saraybosna'da ve ülkenin her şehrinde hızla çoğalmaktadır. Kahve içmek, Bosna'nın sevilen bir eğlencesi ve önemli bir kültür unsuru haline gelmiştir. Bosna-Hersek, kişi başına düşen kahve tüketimi açısından dünya genelinde dokuzuncu sıradadır.⁷⁴ [Kahve Lokum ve Nargile Osmanlı kültürünün simgesidirler. Türkiye'de ne yazık ki bu kültürün yerini artık çoğunlukla "çay" almıştır.] Eski Yugoslavya'dan kalan bir gelenekle ülke de futbol en popüler spor dalıdır.

Sonuç

"Doğu-Batı Karşılaştırmaları: Bosna-Hersek'in Kültürel Çeşitliliği" makalesinde, ülkenin zengin kültürel mirasını ve bu mirasın nasıl bir Doğu-Batı sentezi oluşturduğunu ele alarak özet bir analiz sunulmuştur.

⁷² IMDb, "Emir Kusturica", 2023, <https://www.imdb.com/name/nm0001437/> s. 1-3, (22.12.2023).

⁷³ John R. Lampe, Noel R. Malcolm and Paula Pickering, "Bosnia and Herzegovina". *Encyclopedia Britannica*, 20 Dec. 2023, <https://www.britannica.com/place/Bosnia-and-Herzegovina>. Accessed 22 December 2023.

⁷⁴ Lora Jones, "Coffee: Who grows, drinks and pays the most?", (13 April 2018). <https://www.bbc.com/news/business-43742686> (10.12.2023).

Makalede, Bosna-Hersek'in tarih boyunca hem Osmanlı İmparatorluğu'nun hem de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun etkisi altında olması ve bu etkilerin nasıl birbirine karıştığına odaklanılmıştır. Bu çerçevede, kültürel çeşitliliğin nasıl şekillendiği ve Bosna-Hersek'in Doğu ve Batı kültürleri arasında nasıl bir denge kurduğu detaylı bir şekilde incelenmiştir. Metinde ayrıca, Bosna-Hersek'in geçmişten günümüze uzanan kültürel değişimi gözler önüne serilmiştir. Osmanlı döneminden miras kalan edebi eserler, geleneksel yemekler, giyim tarzları ve dini uygulamaların günümüzde nasıl varlığını sürdürdüğünü açıklamak suretiyle, kültürün sürekliliği vurgulanmıştır. Bu bağlamda, Bosna-Hersek'in kültürel çeşitliliği, geçmişiyle sınırlı olmayıp günümüzdeki toplumsal dinamikleri de etkileyen dinamik bir olgu olarak öne çıkmaktadır.

Bosna-Hersek, Bosna Savaşı sırasında yaşanan etnik temizlik olaylarından kaynaklanan derin etnik ve dini çeşitliliğe sahiptir. Ülkede Boşnaklar, Sırp, Hırvatlar ve diğer etnik gruplar yaşamaktadır. Bu gruplar arasındaki etnik ve dini farklılıklar, toplumun sosyolojik dokusunu etkilemektedir. Bosna-Hersek, etnik ve dini farklılıkların bir sonucu olarak toplumsal bütünleşme ve ayrışma sorunlarıyla karşı karşıyadır. Bu durum, siyasi sistemin ve kurumların etnik gruplar arasında adil bir denge kurma çabalarını zorlaştırmaktadır. Bosna-Hersek'teki iç savaş ve çatışmalar, ülkeden büyük göç dalgalarına neden olmuş ve Bosna-Hersek diasporasının oluşumuna yol açmıştır. Bu durum, hem ülkedeki demografik yapının değişmesine hem de diaspora ile anavatan arasında sosyal bağların şekillenmesine etki etmektedir. Bosna-Hersek, Dayton Anlaşması ile belirlenen karmaşık bir siyasi sistemle yönetilmektedir. Bu sistem, etnik grupların temsil edildiği ancak sıklıkla istikrarsızlık ve karar alma zorlukları yaşayan bir yapının parçasıdır. Siyasi istikrarsızlık, sosyal ve ekonomik kalkınmayı olumsuz etkileyebilir. Bosna-Hersek, tarihi ve kültürel mirası ile önemli bir yer tutar. Farklı etnik gruplara ait öğrencilere eğitim sunma konusundaki zorluklar ve tarih müfredatındaki farklılıklar, toplumun tarih algısını ve kültürel kimliğini etkilemektedir. Bosna-Hersek'in sosyolojisi, geçmişteki olayların izlerini taşıyan ve günümüzde hala şekillenmekte olan karmaşık bir yapıya sahiptir. Etnik ve dini çeşitlilik, siyasi sistem, göç ve diaspora gibi faktörler, ülkenin toplumsal dinamiklerini şekillendiren önemli unsurlardır.

Bosna-Hersek'in kültürel çeşitliliği, tarihsel, etnik, dini ve coğrafi faktörlerin etkileşimi sonucunda zengin bir mozaik oluşturmuştur. Ülke, Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Yugoslavya dönemlerinde farklı kültürlerin etkisi altında kalmış ve bu etkileşimler Bosna-Hersek'i benzersiz kılmıştır. Bosna-Hersek, Boşnaklar,

Sırp, Hırvatlar ve diğer etnik grupları barındıran bir yapısına sahiptir. Bu etnik gruplar arasındaki kültürel farklılıklar, dil, gelenekler, yemekler ve giyim tarzları gibi çeşitli unsurlarda kendini gösterir. Aynı zamanda, İslam, Ortodoksluk ve Katoliklik gibi farklı dini inançlar da ülkede çeşitli kültürel ifadelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun süreli hükümlerliği Bosna-Hersek'in mimari mirasını derin bir şekilde etkilemiştir. Saraybosna'da bulunan Gazi Husrev Bey Camii ve Mostar'daki "Stari Most" (Mostar Köprüsü) gibi tarihi ve sembolik yapılar, Osmanlı dönemine ait izleri günümüze taşımaktadır. Aynı şekilde, Avusturya-Macaristan dönemi mimari unsurları da özellikle başkent Saraybosna'da göze çarpar. Bosna-Hersek mutfağı, Osmanlı ve Avusturya-Macaristan etkilerinin birleşimini yansıtan zengin bir çeşitliliğe sahiptir. *Çevapcici*, *burek*, dolma, sogan-dolma ve kebab gibi geleneksel lezzetler, ülkedeki kültürel çeşitliliğin bir yansımasıdır. Aynı zamanda, Türk kahvesi gibi içecekler de kültürel mirası yansıtan önemli unsurlardır. Bosna-Hersek, birçok ünlü yazar, şair ve sanatçının yetiştiği bir coğrafyadır. Nobel ödüllü yazar Ivo Andrić'in eserleri, Bosna-Hersek'in kültürel çeşitliliğini anlamak adına önemli bir kaynaktır. Aynı zamanda, ülkedeki çeşitli müze ve galerilerde Bosnalı sanatçıların eserleri göze çarpmaktadır. Bosna-Hersek'te geleneksel müzik ve danslar, farklı etnik grupların kültürel özelliklerini yansıtarak zengin bir çeşitlilik sunar. Sevdalinka müziği, özellikle Bosna-Hersek kültürünün önemli bir parçasıdır ve tüm etnik grupları kucaklayan bir müzik türü olarak bilinir. Bosna-Hersek'in kültürel çeşitliliği, geçmişten günümüze kadar uzanan tarihsel katmanlar ve etkileşimlerle şekillenmiştir. Bu çeşitlilik, ülkenin özgün kimliğini oluşturan ve zengin kültürel mirası besleyen önemli bir unsur olarak öne çıkar. Eski bir Boşnak ata sözünün dediği gibi: "Uči dok živiš, i živi dok učiš"; yaşarken öğren, öğrenirken yaşa!

Öz:

Bosna-Hersek, tarihi boyunca Doğu ve Batı kültürlerinin etkisi altında kalmış bir coğrafyadır. Bu yazıda, Bosna-Hersek'in kültürel çeşitliliği üzerine Doğu-Batı karşılaştırmalarına odaklanılacaktır. Ülke, Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisi altında uzun yıllar kaldığı için Doğu kültürüyle yoğurulmuştur. Bu dönemde, İslam'ın etkisi, mimari, geleneksel giyim ve yemek kültürü üzerinde belirgin izler bırakmıştır. Ancak, Bosna-Hersek aynı zamanda Hristiyanlık ve Avrupa kültürüyle de etkileşimde bulunmuştur. Bosna-Hersek'in kültürel çeşitliliği, bu iki büyük kültür etkisinin birleşiminden kaynaklanmaktadır. Ülkede yaşayan Boşnaklar, Sırp ve Hırvatlar gibi farklı etnik gruplar, kendi kültürel özelliklerini korurken, aynı zamanda birbirleriyle etkileşimde bulunmuşlardır. Bu durum, Bosna-Hersek'i benzersiz kılan bir mozaik kültürün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sonuç olarak, Bosna-Hersek'in kültürel çeşitliliği, Doğu ve Batı kültürlerinin etkileşimiyle

şekillenmiş bir zenginlik sunmaktadır. Bu durum, ülkenin tarihsel geçmişi ve coğrafi konumuyla yakından ilişkilidir ve Bosna-Hersek'in kültürel zenginlikleri, bu etkileşimden doğan bir mirası yansıtmaktadır. Şöyle bir Boşnakça atasözü vardır: "Köprüyü geçip nehrin derinliğini anlamak." (Most preći, pa vidjeti koliko je rijeka duboka.) Bu söz tarihi Mostar köprüsünün doğu ve batıyı hoşgörülle birleştirmesine dair bir gönderme yapmaktadır. Bu makalede Bosna Hersek'in kültürel çeşitliliği tarihi ve sosyolojik yönden yorumlayıcı bir yaklaşım çerçevesinde ele alınıp tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Doğu-Batı karşılaştırmaları, Bosna Hersek, Kültürel sosyoloji, Batıcılık ve Modernizm, Şarkiyatçılık.

Extended Abstract:

The Ottoman period in the Balkans marked a pivotal moment in the region's history, leaving enduring impacts on sociopolitical, cultural, and economic aspects. Spanning from the late 14th to the early 20th century, this era saw intricate interactions among diverse civilizations, transforming the Balkans into a melting pot of cultural synthesis. The Ottoman Empire's expansion into the region began with the Battle of Kosovo in 1389, leading to the incorporation of present-day Greece, Bulgaria, Serbia, Bosnia, and Albania under Ottoman influence.

The Ottoman administration introduced the "millet system," granting a degree of autonomy to religious and ethnic communities within the empire, allowing a mosaic of cultures to coalesce. The period saw advancements in art, architecture, and science, with the construction of mosques, bridges, and palaces that left an indelible mark on the Balkan landscape. Ottoman influence extended to culinary traditions, language, and social norms, creating a cultural amalgamation that persists today.

However, the Ottoman period in the Balkans was not without conflict. Various ethnic and religious groups experienced periodic uprisings in pursuit of autonomy or independence. The 19th-century Tanzimat reforms aimed at modernizing the empire had mixed effects, contributing to increased stability while fueling nationalist sentiments. The French Revolution of 1789 deeply influenced Ottoman governance in the Balkans, sparking nationalist rebellions and efforts to establish independent nation-states. The collapse of the Ottoman Empire in the early 20th century, marked by military defeats and internal upheavals, led to the separation of Balkan regions. Nonetheless, the Ottoman period's heritage persists in the region's cultural, religious, and architectural fabric.

The Ottoman administrative system in Bosnia and Herzegovina played a significant role in the region's history, profoundly affecting its socio-political fabric. This text examines the Ottoman administrative structure in Bosnia and Herzegovina, emphasizing the long-term effects of this system. The millet system granted autonomy to different religious and ethnic communities, reflecting the multicultural nature of the Ottoman Empire and aiming to preserve the ethnic diversity of the region. Bosnia and Herzegovina were divided into administrative

units at the provincial (vilayet) level, governed by a central government-appointed governor overseeing military and civilian administration. Local governance was facilitated through institutions such as waqfs and municipal councils, operating in parallel with the general Ottoman administrative model. While this system initially managed the region's complex and diverse structure, it began to unravel in the 19th century due to changing political and social dynamics. Despite contributing to the preservation of cultural diversity, external factors and changing conditions weakened the Ottoman Empire, leading to its eventual collapse. The administrative legacy of this period remains a crucial reference point in understanding the modern socio-political structure of Bosnia and Herzegovina.

The Balkans, situated at the crossroads of different civilizations throughout history, exhibit an ethnologically and sociologically rich structure. This region, home to great empires such as Rome, Byzantium, and the Ottomans, bears traces of diverse cultures, significantly influencing its ethnic diversity. Various ethnic groups, including Serbs, Croats, Bosniaks, and Albanians residing in countries like Serbia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, and Albania, have enriched the region with their distinct cultural heritage. The long-term Ottoman rule significantly impacted the social and religious structure of the Balkans through the millet system, granting autonomy to different religious groups and fostering religious diversity and tolerance. While the Balkans have witnessed tensions among different ethnic groups sharing the same geographical region, the region also values ethnic diversity as a richness. This diversity is expressed in folklore, music, dance, and food culture, creating a complex and diverse environment. The Balkans, influenced by various civilizations throughout history, boast a rich ethnic and sociological structure arising from these interactions.

The borders of the Balkans are subject to widespread dispute due to various and contrasting definitions, with no universal agreement on the region's components. According to many definitions, the term Balkans covers Albania, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Greece, Kosovo, Montenegro, North Macedonia, European Turkey, and Croatia, along with a large part of Serbia. Some definitions may extend to include southern parts of Romania and Slovenia, while Italy is generally excluded, except for a small part of its territory, the Province of Trieste, located on the Peninsula. The Turkish origin of the word "Balkan" is unclear, possibly related to the Turkish suffix 'bog orman,' and was mainly used during the Ottoman Empire. In Turkish and modern Turkish, Balkan means 'chain of forested mountains.' By the end of the 16th century, the Ottoman Empire had become the dominant power in the region, expanding from Anatolia through Thrace to the Balkans. The Balkans hold their greatest folk heroes in the period of Ottoman Empire attacks or retreats, with individuals like Konstantin XI Palaiologos, Kolokotronis, Miloš Obilić, Tsar Lazar, Karadjordje, George Kastrioti Skanderbeg, Nikola Karev, Goce Delčev, Vasil Levski, Georgi Sava Rakovski, Hristo Botev, and Nikola Šubić Zrinjski standing out. These figures rebelled against the Ottoman Empire, reflecting the region's tumultuous history. In the last few centuries, frequent Ottoman wars in the Balkans and surrounding Europe, coupled with the Ottoman Empire's comparative isolation from economic progress, contributed to the Balkans being perceived as the least developed region in Europe. This situation

mirrored the shift of Europe's commercial and political center of gravity towards the Atlantic. Halil Inalcik estimates a decline in the Balkans' population from a high level at the end of the 16th century to only 3 million by the middle of the 18th century, based on Ottoman documentary evidence.

This article aims to explore the cultural diversity of Bosnia and Herzegovina from the perspective of East-West comparisons. Bosnia and Herzegovina, due to its geographical location and historical history, has interacted with both Eastern and Western cultures. The long-term Ottoman rule infused Eastern culture into the country, concurrently interacting with Christianity and European culture, resulting in the formation of a unique mosaic culture. The article delves into how the interaction between Eastern and Western cultures is reflected in Bosnia and Herzegovina's cultural richness, shaped by history, geography, and social dynamics. In this context, the cultural diversity of Bosnia and Herzegovina is examined in detail through East-West comparisons, with a focus on understanding the profound interactions with the country's historical accumulations.

Kaynakça

- Agencija za Statistiku Bosne i Hercegovine. Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013: Rezultati Popisa / Census of Population, Households and Dwellings in Bosnia and Herzegovina, 2013: Final Results*, Sarajevo, 2016, s. 68-70.
- Alibašić, Ahmet. "Bosnia and Herzegovina". *The Oxford Handbook of European Islam*, 2014, s. 429-474.
- Andrić, Ivo. *Priredivači: Vučković, Vladimir Urednici: Uljarević, Radomir; Đukić Perišić, Žaneta; Jerkov, Aleksandar i Kusturica, Emir. Sabrana dela Ivo Andrića, Knj. 1 - 20* [1. Pesme Ex ponto Nemiri 2. Pripovetke 3. Nove pripovetke 4. Pripovetke I 5. Pripovetke II 6. Lica 7. Kuća na osami 8. Na sunčanoj strani 9. Na Drini ćuprija 10. Travnička hronika 11. Gospodica 12. Prokleta avlija 13. Omerpaša Latas 14. Disertacija * Eseji I 15. Eseji II 16. Zapisi * Putopisi 17. Znakovi pored puta 18. Šveske, Dnevnic 19. Pisma 20. Razgovori]. Beograd: Štampar Makarije; Podgorica: Nova Knjiga. 2012.
- Bajtal, Esad. "Sevdalinka", *Bosna Franciscana*, No: 38, 2013, s. 91-106.
- Bakić-Hayden, Milica. "Nesting orientalisms: The case of former Yugoslavia." *Slavic review*, No: 54 (4), 1995, s. 917-931.
- Balta, Ivan. "The Development of Ottoman and Post-Ottoman Boundaries in Bosnia and Herzegovina". *Kadim* (1), 2021, s. 133-150.
- Bašić, Nataša. "Hrvatski u srpskohrvatskom tijesku", *Jezik: Časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, No: 57(2), 2010, s. 71-78.

- Berger, Mark T. "The triumph of the East? The East-Asian Miracle and post-Cold War capitalism". In Borer, Douglas A. (ed.). *The rise of East Asia: critical visions of the Pacific century*. Routledge. (1997). s. 260-276.
- Biljanovski, Dragana Čolić. "Medijska Arheologija-Branislav Ć. Nušić na Filmu i Televiziji". *Istraživački medijski centar-Podgorica*, 2016.
- Buljubašić, Mirza. "A Brief Introduction in Historical Cycles of Mass Violence in Bosnia and Herzegovina". *International Journal on Rule of Law, Transitional Justice and Human Rights*, No: 9 (9), 2018, s. 91-109.
- Coles, Kimberley. "Ambivalent builders: Europeanization, the production of difference, and internationals in Bosnia-Herzegovina", *The new Bosnian mosaic*. Routledge, 2016, s. 255-272.
- Dimitrovski, Duško. "Na putu uspona-prilog za istoriju Bosanskohercegovačke kinematografije." *Forum Bosnae*. No. 32. Međunarodni forum Bosna, 2005, s. 1-12.
- Erzen, Melih and Kjorovikj, Nermina. "Bosna-Hersek konulu Türk romanlarında Osmanlı imgesi." *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, No: 8(3), 2022, s. 141-155.
- Evstatiev, Simeon. "Milletic secularism in the Balkans: Christianity, Islam, and identity in Bulgaria". *Nationalities Papers*. No: 47 (1), 2019, s. 87-103.
- Fraroqhi, Suraiya and Donald Quataert. *An economic and social history of the Ottoman Empire*. Cambridge University Press. 1997.
- Filipović, Nedim. "OcaklikTimars in Bosnia and Herzegovina". *Prilozi za orijentalnu filologiju*, No: (36), 1987, s. 149-180.
- Fleming, K. E. "Orientalism, the Balkans, and Balkan historiography". *The American Historical Review*, 105(4), 2000, s. 1218-1233.
- Footitt, Hilary ve Michael Kelly. *Languages at War: Policies and Practices of Language Contacts in Conflict*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2012.
- Füredi, Frank. *Colonial wars and the politics of Third World nationalism*. I. B. Tauris, 1994.
- Gökdağ, Bilgehan Atsız. "Balkanlar: etnik karmaşanın dilsel boyutları". *Karadeniz Araştırmaları*, No: (32), 2012, s. 1-27.
- Gümüş, Musa and Rabia Yüksel. "Osmanlı Devleti'nin Parçalanma Süreci ve Basının Yaklaşımı: 1875 Hersek İsyanı Örneği", *İçtimaiyat*, No: 4(1), 2020, s. 31-46.
- Hadžizukić, Dijana. *Prilozi proučavanju srpske književnosti u Bosni i Hercegovini. Fakultet humanističkih nauka, Univerzitet, Džemal Bijedić u Mostaru*, 2015.
- Hajdarpašić, Edin. *Whose Bosnia? Nationalism and Political Imagination in the Balkans, 1840-1914*. Cornell University Press. 2015.

- Helms, Elissa. "East and west kiss: gender, orientalism, and balkanism in Muslim-majority Bosnia-Herzegovina". *Slavic review*, No: 67(1), 2008, s. 88-119.
- "Historian Maria Todorova employs unusual case study to explore the mechanisms of hero worship, nationalism and the processes and politics of historical memory", <http://clasnews.clas.ufl.edu/news/clasnotes/9911/todorova.html> (22.12.2023).
- Human Rights Watch. "Second Class Citizens: Discrimination against Roma, Jews, and Other National Minorities in Bosnia and Herzegovina", (April 2012), www.hrw.org/report/2012/04/04/second-class-citizens/discrimination-against-roma-jews-and-other-national (19.12.2023).
- Huskić, A. *Bosnia and Herzegovina. Thirty Years of Political Campaigning in Central and Eastern Europe*, 2019.
- Imamović, Mustafa. *Historija Bošnjaka*. Sarajevo: BZK Preporod, 1996.
- IMDB. "Emir Kusturica", 2023, <https://www.imdb.com/name/nm0001437/> (22.12.2023).
- İnalçık, Halil. "Türkler ve Balkanlar". *Balkanlar Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri*, Eren Yayınları, İstanbul 1993, s. 9-32.
- Iriye, Akira. *Global community: the role of international organizations in the making of the contemporary world*. University of California Press. 2002.
- Jones, Lora. "Coffee: Who grows, drinks and pays the most?", (13 April 2018). <https://www.bbc.com/news/business-43742686> (10.12.2023).
- Jusić, Tarik. "Bosnia and Herzegovina", 2016, <https://medialandscapes.org/> (20.12.2023).
- Kalajdzic, Mirsad. *Bosna'da Osmanlı Dönemi Selatin Camileri*. Diss. Marmara Üniversitesi SBE. (Türkiye), 2006.
- Karabal, Mohammed M. "Clash of Civilizations or Clash of Religions?". *American Journal of Islam and Society*, No: 11 (1), 1994, s. 132-135.
- Karçiç, Fikret. "Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gazi-husrev-bey-kutuphanesi> (22.12.2023).
- Keil, Soeren and Perry Valery. "Introduction: Bosnia and Herzegovina 20 Years after Dayton". *International Peacekeeping*, No: 22 (5), 2015, s. 1-8.
- Kélékian, Diran. "بالقان balqan". *Dictionnaire Turc-Français (in French)*. Mihran. Chaîne de montagnes couvertes de forêts. Geogr. Le mont Hæmus; le Balkan, 1911, s. 247.
- Koller, Markus ve Kemal H. Karpāt, *Bosnien an der Schwelle zur Neuzeit: eine Kulturgeschichte der Gewalt*. Munich: Oldenbourg, 2004.

- Kovač, Nikola. "Slikarstvo u BiH 1945-1990. godine", *Novi Izraz, časopis za književnu i umjetničku kritiku*, No: 19, 2003, s. 31-47.
- Lampe, John R., Noel Malcolm and Paula Pickering. "Bosnia and Herzegovina". *Encyclopedia Britannica*, 20 Dec. 2023, <https://www.britannica.com/place/Bosnia-and-Herzegovina>. Accessed 22 December 2023.
- Lincoln, Li. *The China factor in Modern Japanese thought: the case of Tachibana Shiraki, 1881-1945*. Suny Series in Chinese Philosophy and Culture. Suny Press. 1996, s. 104-105.
- Lory, Bernard. "The Ottoman legacy in the Balkans". *Entangled Histories of the Balkans-Volume Three*. Brill, 2015, s. 355-405.
- Maggilchrist, Felicitas. "Metaphorical politics: Is Russia western?". *Nation in Formation: Inclusion and Exclusion in Central?* <https://www.academia.edu/616571>. (22.12.2023).
- Madelain, Anne. "Maria Todorova, Imaginaire des Balkans". *Revue d'études comparatives Est-Ouest* No (44), 2013, s. 168-174.
- Malcolm, Noel. *Bosnia: A Short History*. Pan Books, 2002.
- McNeill, William H. "Western Civ in World Politics: What We Mean by the West?". <https://www.fpri.org/wp-content/uploads/2016/07/WH-McNeil-What-We-Mean-by-the-West.pdf>. 1997, s. 513-514. (22.12.2023).
- Meštrović, Stjepan. *Balkanization of the West: The Confluence of Postmodernism and Postcommunism*. Routledge, 1994.
- Miller, William. *Essays on the Latin Orient*. Cambridge: Cambridge University Press, 1921.
- Ning, Wang. "Orientalism versus occidentalism?", *New Literary History*, No: 28(1), 1997, s. 57-67.
- Petranović, Martina. "Stoljeće sarajevske scenografije. Marijela Margeta Hašimbegović: Scenografija: prostor za snove (Narodno pozorište Sarajevo, 1921-2021), Sarajevo, 2021". *Kazalište: Časopis za kazališnu umjetnost*, No: 27(93/94), 2023, s. 172-175.
- PEW Reserach Center. "The World's Muslims: Unity and Diversity", 2012, s. 30. <http://www.pewforum.org/files/2012/08/the-worlds-muslims-full-report.pdf> (20.12.2023).
- Pickering, Paula M. "Generating social capital for bridging ethnic divisions in the Balkans: Case studies of two Bosniak cities". *Ethnic and racial Studies*, No: 29 (1), 2006, s. 79-103.
- Piliaiev, Igor. "The east-west dichotomy in the globalizing perspective", *Ukrainian Policymaker*, No: 9(9), 2021, s. 86-92.
- Said, Edward W. *Orientalism*. Penguin Classics, London 2003.

- Shijing, Xu. "11 Bridging the East and West dichotomy: harmonising Eastern learning with Western knowledge". *Education reform in China: Changing concepts, contexts and practices*, No: 69, 2013, s. 224.
- Šolak, Z. "The city and cities in the stories, novels, essays and letters written by the Nobel Prize winner Ivo Andrić." *Актуальні проблеми слов'янської філології*. Серія: Лінгвістика і літературознавство (2010).
- Stachowski, Marek. "Current Trends in Altaic Linguistics", *European Balkan(s), Turkic bal(yk) and the Problem of Their Original Meanings*. 2013, <https://www.academia.edu/5693478/European%20Balkan%20s%20Turkic%20bal%20yk%20and%20the%20problem%20of%20their%20original%20meanings> (22.12.2023).
- Susko, Dzevada. "EU enlargement and the case of Bosnia and Herzegovina: A brief historical sketch". *Epiphany*, No: 2 (1), 2009, s. 4-9.
- Syed, M. H., S. S. Akhtar and B. D. Usmani, *Concise History of Islam*. Na. Vij Books India Private Limited, 2011.
- Todorova, Maria. *Balkanları Tahayyül Etmek*, Çev. Dilek Şendil, İletişim Yay. İstanbul 2022.
- Toe, Rodolfo. "Bosnia to Publish Census Without Serb Agreement", (30 June 2016). <https://balkaninsight.com/2016/06/30/bosnia-to-release-long-awaited-census-results-on-thursday-06-29-2016/> (20.12.2023).
- Turhan, Fatma Sel. *The Ottoman Empire and the Bosnian Uprising: Janissaries, Modernisation and Rebellion in the Nineteenth Century*. Bloomsbury Publishing, 2014, s. 1-30.
- Velikonja, Mitja. *Religious Separation and Political Intolerance in Bosnia-Herzegovina*. Texas A&M University Press, 2003, s. 29-30.
- Vucinich, Wayne S. "The nature of Balkan society under Ottoman rule." *Slavic Review* 21. (4), 1962, s. 597-616.
- Wasti, Syed Tanvir. "The 1912-13 Balkan War and the Siege of Edirne". *Middle Eastern Studies*. No: 40 (4), July 2004, s. 59-78.
- Wilmer, Franke. "Identity, culture, and historicity: The social construction of ethnicity in the Balkans". *World Affs*. Vol. (160), 1997, s. 3.
- Zedong, Mao. Michael Y. M. Kau & John K. Leung (eds.). *The Writings of Mao Zedong, 1949-1976: January 1956 - December 1957*. Writings of Mao Zedong. Vol. 2. M. E. Sharpe, 1992.